

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AK PARTİ) DÖNEMİ
TÜRKİYE EKONOMİSİ (2002-2012)**

Yüksek Lisans Tezi

SEYİT YILDIRAN

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AK PARTİ) DÖNEMİ
TÜRKİYE EKONOMİSİ (2002-2012)**

Yüksek Lisans Tezi

SEYİT YILDIRAN

Danışman: Prof. Dr. AHMET TABAKOĞLU

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS
öğrencisi SEYİT YILDIRAN'ın ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AK PARTİ)
DÖNEMİ TÜRKİYE EKONOMİSİ (2002-2012) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim
Kurulunun 18.01.2018 tarih ve 2018-2/18 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği /
oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 01 / 02 / 2018

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1. Tez Danışmanı	Prof. Dr. AHMET TABAKOĞLU	
2. Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. SAİM ÇAĞRI KOCAKAPLAN	
3. Jüri Üyesi	Prof. Dr. MEHTAP ÖZDEĞER	

ÖZET

2001 yılında Türkiye büyük bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu krizin etkileri büyük bir yoğunlukla tüm ülke tarafından hissedilmiştir. 2002 Kasım ayında seçimler yapılmış ve bu seçimlerle iktidara Adalet ve Kalkınma Partisi gelmiştir.

Bu çalışmada 2002-2011 yılları arasında Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi'nde ekonominin durumu incelenmiştir. Ekonomik büyüme 2001 yıllarında eksi seviyelerde seyretmiş işsizlik %40'ların üzerine çıkmış ve enflasyon çift haneli rakamlara yükselmiştir. 2002'den itibaren ekonomik büyümenin, enflasyonun ve işsizliğin nasıl değiştiği Adalet ve Kalkınma Partisi'nin nasıl bir ekonomi politikası uyguladığını ortaya koymak amacıyla bu çalışma yapılma kararı alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, Ekonomik büyüme, Adalet ve Kalkınma Partisi

ABSTRACT

In 2001, Turkey faced a major economic crisis. The effects of this crisis were felt by the whole country with great intensity. Elections were held in November 2002 and the ruling Justice and Development Party came in with these elections.

In this study, the situation of the economy in the period of Justice and Development Party between 2002 and 2011 was examined. Economic growth In 2001, unemployment at minus levels surpassed 40% and inflation rose to double digits. Since 2002, this work has been decided to show how the Justice and Development Party implements economic policy, how economic growth, inflation and unemployment change.

Key words: Economy, Economic growth, Justice and Development Party

AK PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE EKONOMİSİ (2002-2012)

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	viii
ÖZET	viii
ABSTRACT	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
GİRİŞ	1
1.1980 DARBESİ SONRASI TÜRKİYE EKONOMİSİ	4
1.1.1980 Darbesi Sonrası Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı	6
1.1.1.1980-2002 Arası Toplumsal Yapı	6
1.1.2.1980-2002 Arası Ekonomik Yapı	7
1.2.1980 Darbesi Sonrası Türkiye Ekonomisinin Sektörel Analizi	12
1.2.1.Tarım Sektörü	12
1.2.2.Sanayi Sektörü	15
1.2.3.Hizmet Sektörü	15
1.2.3.1.Ulaştırma	15
1.2.3.2.Dış Ticaret	17
1.2.3.3.Bankacılık.....	19
1.3.1980 Darbesi Sonrası Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü	20
1.3.1.İnsan Kaynakları	22
1.3.2.Sermaye Stoku ve Teknoloji.....	23
1.3.3.Dış Borçlar	25
1.3.4.Uluslar Arası Örgütlerle İlişkiler	26
1.3.5.Neoliberal Politikalara Geçiş	28
2.ADALET VE KALKINMA PARTİSİNİN EKONOMİ ANLAYIŞI (2002-2012).....	30

2.1.Adalet ve Kalkınma Partisinin Kuruluşu	30
2.2.Parti ve Hükümet Programında Ekonomi	30
2.3.Dünya Ekonomisine Entegre Olma Çabaları	32
2.3.1.AB İle İlişkiler	35
2.3.2.IMF ve Dünya Bankası İle İlişkiler	37
2.4.Büyüme Öncelikli Ekonomi Anlayışı	38
2.5.Özelleştirmeler	38
2.6.Bankacılık Sektörünün Yeniden Düzenlenmesi	39
3.ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN ANALİZİ (2002-2012)	40
3.1.Ekonomik Büyüme ve Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)	40
3.2.Kamu Maliyesi ve Fiyat İstikrarı	43
3.2.1.Denk Bütçe Çabaları	44
3.2.2.Tek Haneli Enflasyon Dönemi	49
3.2.3.TL'dan Sıfır Atılması	50
3.2.4.İç ve Dış Borçlar	51
3.2.5.Özelleştirmeler	51
3.3.Sosyal Devlete Doğru	52
3.3.1.İşsizlik	52
3.3.2.Gini Katsayısındaki Değişmeler ve Gelir Dağılımı	54
3.3.3.Yeni Sosyal Güvenlik	55
3.3.4.Eğitim ve Sağlık	55
3.4.Sanayi Üretimi	57
3.4.1.Sanayi Üretiminde İstihdam	57
3.4.2.Sanayi Üretiminde AR-GE Harcamaları	59
3.4.3.Devlet Teşvikleri	60
3.5.Uluslar Arası Kuruluşlar	60

3.5.1.Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi, Kırılganlık Eleştirileri	60
3.5.2.Kredi Derecelendirme Kuruluşları İle İlişkiler	62
SONUÇ.....	64
KAYNAKÇA.....	66

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1 Sermaye Stokunun Sektörler Bazında Değerlendirilmesi.....	24
Tablo 2 Sermaye Stokunun Alt Sektörler Bazında Değerlendirilmesi.....	24
Tablo 3 1998-2015 arası GSYH.....	28
Tablo 4 2002-2012 arası GSYH.....	41
Tablo 5 2008 Yılı Bütçesi.....	44
Tablo 6 2010 Yılı Bütçesi.....	45
Tablo 7 2011 Yılı Bütçesi.....	46
Tablo 8 2011 Yılı Gelir Tahminleri.....	47
Tablo 9 2011 Yılı Bütçesi (Gelir-Gider).....	47
Tablo 10 2012 Yılı Bütçesi.....	48
Tablo 11 Türkiye'nin Özelleştirme Gelirleri (1985-2013).....	51
Tablo 12 Türkiye'de Yıllara Göre Gini Katsayısı.....	54
Tablo 13 Yıllara Göre İstihdamın Sektörel Dağılımı	57
Tablo 14 Yıllara Göre İthalat, İhracat Ve Yabancı Yatırımlar.....	62

GİRİŞ

AK Parti iktidara ilk geldiği gün olan 3 Kasım 2002 den itibaren Türkiye'nin en büyük krizlerinden biri ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Türkiye'de yaşanan ekonomi ve siyasi temelli krizlerden dolayı AK Parti kurulmasından kısa bir süre sonra yapılan seçimlerde oyların %34'ünü alarak tek parti hükümeti olmuştur. AK Parti % 34 oyla parlamentonun yaklaşık %66 sına hakim olmuştur. Bu duruma ülkedeki istikrarı önceleyen seçim kanunlarındaki ülke genelinde uygulanan %10 luk seçim barajı sebep olmuştur. 2001 yılı içerisinde IMF ile imzalanan stand by anlaşmalarını AK Parti Hükümetlerince de devam ettirildi. Bu dönem itibariyle AK Parti'nin uygulamış olduğu ekonomi politikası yürürlüğe girmiştir. Uygulanan ekonomi politikası Türkiye'nin 1970'li yıllardan beri uygulanmış olduğu en katı bütçe disiplini göstermektedir.

AK Parti iktidara geldiği dönemde Türkiye ekonomisi yıpranmış durumdaydı. AK Parti'nin teslim almış olduğu ekonominin özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar;

- Türkiye'nin para birimi %100 değer kaybetmiştir.
- Enflasyon üç basamaklı rakamlara ulaşmıştır.
- Ülkedeki bankaların yarıya yakını iflas etmiştir.
- Türkiye'de enflasyon oranı %70'in üstüne çıkmıştır.

AK Parti Hükümetleri ile birlikte 2002 yılında %70'lerdeki enflasyon 2007 yılında %10'lara gerilemiştir. Bunun yanında Türkiye'de reel faizlerin %10'un altına düştüğü, Türkiye içerisindeki yabancı yatırımlar ve Türk yatırımlarının arttığı ve ekonomide de büyüme görüldüğü ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin AK Parti Hükümetleri süresince ekonomik durumu incelendiğinde 2002 ve 2007 yılları arasında ekonominin %7 oranında büyüdüğü görülmüştür. 2009 yılında ise yaşanan küresel kriz sonucunda ekonomide küçülme meydana gelmiştir. Bu küçülmenin

sebebi ise dışarıdan gelen etkiler olarak görülmektedir. Yurt dışında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle Türk ekonomisi de etkilenmiştir. Bu nedenle yaşanan ekonomik giderilmesi için yeni yatırım politikaları ve ekonomi programları oluşturulmuştur. Ekonomik büyüme 2010 ve 2011 yıllarında %9 ve %8 oranında artarak büyümüştür. 2002 yılında gayrisafi milli hasıla oranları incelendiğinde 3492 dolar olan değerin bu miktarın 2011 yılında 10.000 dolar seviyesine çıktığı görülmektedir. Bu durum Türkiye ekonomisi açısından Dünya ortalamalarının üzerinde bir büyüme oranı olarak görülmektedir. Türkiye ekonomisinde görülen bu büyümenin nedeni olarak inşaat sektörü gösterilebilmektedir. Fakat Türkiye'nin inşaat üretimi yanında katma değeri yüksek ürünler üretmesi, marka yaratması ve bu şekilde ekonominin daha istikrarlı bir şekilde büyümesini sağlaması gerekmektedir.

Türkiye'de bu dönem içerisinde özellikle kişi başına düşen gelir seviyesinde yükselme görülmektedir. Fakat ülkede gelir dağılımında yaşanan adaletsizlik sorununa bir çözüm bulunamamıştır. Özellikle Türkiye Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) yapmış olduğu çalışmada özellikle gelir adaletsizliği konusunda Şili ve Meksika'dan sonra geldiği görülmektedir. Bu durumun düzeltilmesi için hükümetin "*sosyal devlet*" ilkesinin bir gereği olarak gelir adaletsizliğini giderici tedbirler alması gerekmektedir.

Türkiye'de yatırım yapmak isteyen yabancı sermayeli işletmeler öncelikle uluslararası derecelendirme kuruluşlarının yapmış oldukları değerlendirmeleri sonuçlarını baz almaktadırlar. Bu sonuçlara göre o ülkede yatırım yapıp yapmayacakları konusunda karar vermektedirler. 2012 Kasım ayında Fitch Derecelendirme Kuruluşu'nun yapmış olduğu çalışmaya göre BBB-'de olan kredi notu yatırım yapılabilir seviyeye yükseldiği görülmektedir. Türkiye bu aldığı not ile 1994 yılından itibaren ilk defa yatırım yapılabilir seviyeye yükselmiştir.

Çalışmamızın yapılma sebebi de yaşanan bu gelişmelerin ortaya çıkarılması amacıyla 2002-2012 yılları arasında AK Parti Dönemi'nde Türkiye ekonomisinde yaşananları yorumlamak ve incelemek olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde 1980 darbe sonrası Türkiye ekonomisine değinilmiştir. Bu konu 1980 darbesi sonrası Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı, 1980 darbesi sonrası Türkiye ekonomisinin sektörel analizi, 1980 darbesi sonrası Türkiye ekonomisinin genel görünümü başlıkları altında incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ekonomi anlayışı (2002-2012) konusu incelenmiştir. Bu bölüm Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluşu, parti ve hükümet programında ekonomi, dünya ekonomisine entegre olma çabaları, büyümeye öncelikli ekonomi anlayışı özelleştirmeler, bankacılık sektörünün yeniden düzenlenmesi başlıkları altında incelenip yorumlanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi'nde Türkiye ekonomisinin analizi(2002-2012) incelenmiştir. Bu bölüm; ekonomik büyüme ve her bir kişi başına düşen gayri safi milli hasıla, kamu maliyesi ve fiyat istikrarı, sosyal devlete doğru, sanayi üretimi, uluslar arası kuruluşlar başlıkları altında incelenerek yorumlanmıştır.

1.1980 DARBESİ SONRASI TÜRKİYE EKONOMİSİ

Türkiye’de 1980 yılını kapsayan dönem tüm ekonomistler tarafından incelenerek yorumlanmıştır. Bu dönem içerisinde Türkiye ekonomisinin üzerinde bir baskının olduğu ve bu baskının etkisinin günden güne arttığı görülmektedir¹.

Üretimden dağıtımına her alanda kar maksimizasyonu dürtüsüyle hareket eden ve bu yolla tüm dünyaya yayılan çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) ortaya çıkışı ve güçlenmesine paralel olarak dünya üzerinde ticaretin ve doğal olarak ekonomilerin serbestleşme sürecine girdikleri görülmüştür. Türkiye de ise 1980’lerden kalan planlı ve ithal ikameci bir ekonomi yerini diğer ülkelerde olduğu gibi yeni bir serbestleşme sürecine bırakmıştır. 1980 yılından itibaren uygulanan ekonomi politikalarında kendini gösteren neo liberal anlayış, dünya ekonomisinde küreselleşmenin sağlanmasını ve bu doğrultuda devletin ekonomik ve siyasal alandan uzaklaştırılmasını savunarak, piyasa ekonomisinin dünya ölçeğinde yerleşmesini istemekteydi².

Bu süreçte az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere istikrar politikaları veya yapısal uyum politikaları biçiminde birtakım politikalar uygulatılarak sisteme entegre olmaları sağlanmıştır. Bu politikalar; devletin iktisadi alandaki yerinin ve yetkilerinin azaltılması, özelleştirmeler, devalüasyon gibi çok belirgin uygulamalardır³. Kuruldukları dönemden beri kapitalist sistemin sorunsuz bir şekilde işlemesine aracılık eden IMF ve DB, 1980’li yıllarla birlikte gelişmekte olan ülke ekonomilerine daha farklı ve güçlü bir şekilde müdahale etme yoluna gitmişlerdir. Bu kurumlar 1980’li yılların başından itibaren bunalımı yönetmek ve düzenleme politikaları oluşturmak üzere birlikte hareket etmişlerdir⁴.

Türkiye’de 24 Ocak kararları sonrasında Türkiye ekonomisine Dünya Bankası ve IMF’nin etkileri görülmeye başlamıştır. Özellikle 1980’lerin başından beri IMF ve DB’nin

¹ Uğur Selçuk Akalın, **Türkiye’de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası**, İstanbul:Set Yayınları, 2002, s.59.

² Uğur Selçuk Akalın, **Üç Dönem Üç Ekonomi**, İstanbul:Set Yayınları, 2004, s.106-107.

³ Robert Went, **Küreselleşme: Neoliberal İddialar, Radikal Yanıtlar, Emrah Dinç (çev.)**, İstanbul:Yazın Yayıncılık, 2002, s.58.

⁴Eric Toussaint, **Ya Parayı Ya Canını: Dünya Bankası ve IMF’nin Üçüncü Dünya Politikaları**, Maral Berberyan (çev.), İstanbul:Yazın Yayıncılık, 1999, s.174.

dayattığı iktisadi istikrar ve yapısal uyum programlarının yapısal uyum ayağı, birtakım yapısal reformların ve düzenlemelerin yapılmasını gerektirmektedir⁵.

24 Ocak kararlarında fiyatların piyasalardaki arz ve talebe göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda mal ve hizmet piyasalarındaki fiyatlar, ücret ve maaşlar, TL'nin yabancı paralar karşısındaki fiyatı ve faiz oranları serbestçe belirlenecektir. 24 Ocak kararlarıyla tarım kesimine ait taban fiyat ve destekleme alımları ile ilgili uygulama alanlarının kapsamı daraltılmıştır.

Dışa açılma politikaları çerçevesinde ihracata vergi iadesi, parasal teşvikler, kredi sübvansiyonu gibi kolaylıklar da sağlanmıştır. İthalatta da 1980'li yıllarla birlikte liberalleşme hedefi doğrultusunda ithalata uygulanan kotalar büyük ölçüde kaldırılmış, gümrük tarifeleri indirilmiştir. Ekonomiye yabancı sermaye için karlı kılmayı ve bu şekilde gelişmeyi hedefleyen Türkiye, yabancı sermayeyi teşvik edilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapmıştır.

Devletin ekonomi üzerindeki etkisini azaltarak özelleştirmelerin yolunun açılması da 24 Ocak politikalarına dayanmaktadır. 1961 Anayasası birçok kesim tarafından özgürlükler anayasası olarak ifade edilmekle birlikte, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Türkiye'nin siyasi yaşamının ayrılmaz bir parçası haline getirilmiştir. Türk siyasal yaşamında yaşanan her askeri müdahalenin ardından ordunun yetkilerini arttıracak kararlar alınmıştır. Özellikle 1982 Anayasası ile bir yandan kişisel hak ve özgürlükler büyük ölçüde sınırlandırılırken, diğer yandan ordunun siyasal sistemdeki ağırlığı artırılmıştır. Çok partili sisteme geçişle birlikte işleme beklenen demokrasi süreci 28 Şubat 1997 tarihinde Türkiye'de bir kez daha yara almıştır⁶. 1980'li yıllardan sonra önceki dönemlerde olmadığı kadar dönem iktidarları tarafından gelişmesine izin verilen İslami kesim, 1990'lı yıllarda tehdit olarak algılanmış ve 28 Şubat 1997 tarihinde post modern olarak ifade edilen bir askeri müdahaleyle bu yükselişin önü kesilmeye çalışılmıştır.

⁵ Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, Ankara:İmge Kitabevi, 1999, s.485.

⁶ Ümit Cizre, **Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık**, İstanbul:İletişim Yayınları, 1999, s.62.

1.1.1980 Darbesi Sonrası Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Dönemin Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarı olan Turgut ÖZAL tarafından hazırlanan 24 Ocak kararları ancak 12 Eylül askeri darbesi sonrası uygulanabilmiştir. Bu kararlar sonucunda da IMF ile 3 yıllık stand by anlaşması yapılmıştır. 1983 yılından itibaren Türkiye ekonomisinde neoliberal politikaların güçlendiği görülmektedir. 1989 yılında da finans piyasasında özellikle dış politika olarak serbestlik ve bunun yanında sermaye hareketlerinde bir serbestlik olduğu görülmüştür⁷. İç ve dış pazar hareketliliği 1980'den sonra gerçekleştirilen ekonomi politikaları ile artış göstermiştir. Özel sektörün desteklenerek dış ticaretin serbestleştirilmesi ile birlikte ulusal ve uluslararası sermaye arasındaki etkileşim de gelişmiştir.

1.1.1.1980-2002 Arası Toplumsal Yapı

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde ekonomik politikalarda büyük değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle Türkiye'de küreselleşme, geç kapitalizm ve kitle kültürü üzerine tartışmalar yaşanmaya başlanılmıştır. Bu dönemde çoğunlukla tüketim ekonomisi, elektronik teknolojisi, ve magazinleşme gibi konular neden sonuç ilişkisine yönelik olarak incelenmeye başlanılmıştır⁸.

1980 sonrasında Türkiye'de tüketim mallarında artış ve çeşitlilik meydana gelmiştir. Bunların satımında da kitle iletişim araçlarının rolünün büyük olduğu görülmektedir⁹. Dünyada ve Türkiye'de özellikle iletişim ve bilişim sektörleri olmak üzere teknolojide büyük değişimler yaşanmıştır¹⁰.

---

⁷ Sinan Sönmez, “ Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, Küreselleşme, Kriz Ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm. (Derleyenler: Mütevellioğlu, N. Sönmez, S.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, S.25.

⁸ Tayfun Atay, Yaşasın Meşhuriyet Çağı. Popüler Kültürden Kitle Kültürüne Türkiye İzlenimleri, İstanbul:Epsilon Yayınları, 2004, s.11.

⁹ Erol Demir, 1980 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Ekonomi Politikalarının Kent Emekçi Ailelerinin Geçim Stratejileri Üzerine Etkisi. Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler., 1999, Cilt: I. s. 357.

¹⁰ Ahmet Oktay, Türkiye'de Popüler Kültür, İstanbul:Everest Yayınları, 2004, s. 24. Ünsal Oskay, Kitapsız Toplumun Televizyonu. Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım., İstanbul:yapı Kredi Yayınları. Ünsal Oskay, Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri, İstanbul:Der Yayınları.

Türkiye’de bu dönem içerisinde özellikle ürünlerin çeşitlenmesi, ürünlerin tanıtım olanaklarının artması, sinema ve televizyonun gelişmesi bunun sonucunda tüketicilere ödeme konusunda yapılan kolaylıklar sonucunda tüketim kültüründe bir gelişme görülmüştür¹¹.

Türkiye’de özellikle son yirmi yıl içerisinde sosyal ve kültürel bir dönüşüm meydana gelmiştir. Bu sosyo-kültürel dönüşümün etkileri özellikle gençler üzerinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle ergenlik dönemindeki gençler; tüketim kısmında büyük önem taşımaktadırlar bu gençler ergenliğe geçişte kimlik kazanma çabası içerisinde bulunduklarından dolayı daha çok tüketim yapmaktadırlar.

1.1.2.1980-2002 Arası Ekonomik Yapı

1983 yılı sonunda Türkiye’de iktidar olan hükümet ANAP Hükümeti’dir. ANAP Hükümeti’nin başbakanı olan Turgut Özal DPT Müsteşarlığı döneminde 24 Ocak programının mimarıdır ve bunun sonucunda da tek başına iktidar olmuştur¹². Özal Hükümeti’nin devletin başına geçtikten sonra aldığı önlemler aşağıda sıralanmaktadır. Bunlar;

- Enflasyonun aşağıya çekilmesinin sağlanması,
- Ödemeler bilançosu sorununun çözülmesi,

Bunun çözümü içinde serbest piyasa ekonomisi uygulanarak işleme konulmuş olan temel iktisat politikaları da şu şekilde sıralanmaktadır¹³.

- Mevduata pozitif reel faiz verilmesi sağlanılarak sıkı para politikasının uygulanması,
- Türkiye içerisine yabancı sermayenin girişine izin verilmesi ve tüm faaliyet alanlarında girişlerinin serbest bırakılmasının sağlanması,
- Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nde özelleştirmeye başlanması,
- Kamu yatırımlarında alt yapı çalışmalarında incelenmesi ve yoğunlaşmanın sağlanması,
- Türk ekonomisinde günlük döviz kuru ilanına geçilmesinin sağlanması,

¹¹ Filiz Aydoğan, **Medya ve Popüler Kültür.** , İstanbul:MediaCat Akademi Yay., 2004, s.134.

¹² I.Özal Hükümeti; 13.12.1983-21.12.1987

¹³ Ahmet Şahinöz, **Türkiye Ekonomisi**, Ankara: İmaj Yayınevi, s.29.

- Ekonomide büyük ölçüde serbestliğe geçilmesinin sağlanması,
- İthalatta liberasyona geçilmesinin sağlanması,
- İthalatta miktar kısıtlamalarının istisnai kılınması,
- İhracatta çok yönlü teşvike devam edilmesinin sağlanması,
- Türkiye'ye altın ithalatı yapılmasının ve altın ihracatı yapılmasının serbest bırakılması,
- İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın açılarak Borsa'da hisse senetlerinin işlem görmeye başlanması.

Bu görülen politikaların ortak hedefi olarak piyasa ekonomisini hızlandırmak olarak görülmektedir. Bu yapılan politikalar sayesinde istenen sonuçlar tam anlamıyla elde edilememiştir. Bu dönemde para arzı kontrolü sağlanamamış bunun sonucunda da kamuda borçlanma ortaya çıkmıştır. 1984 ve 1987 yılları arasındaki büyüme oranında yükselme görülürken enflasyon oranında da artışta yükselme görülmüştür. 1988-1991 yılları arasında ise büyüme rakamlarında dalgalanmalar yaşanmıştır. Bu dönem içerisinde TCMB'ye faizlerin denetimi ve kontrolü verilmiştir¹⁴.

1980-1990 yılları arasında Türkiye'de dört hükümet görev yapmıştır. 1980-1990 yılları arasındaki on yıllık dönem içerisinde dört hükümetin görev yapmasının en büyük etkisi olarak makroekonomik istikrarsızlık görülmektedir¹⁵. Bu dönem içerisinde Türkiye bir çok olaydan etkilenmiştir. Bu olaylardan birincisi olarak İran-Irak arasındaki savaş görülmektedir. Türkiye bu savaş sırasında tarafsızlığını ilan etmiş ve iki ülke ile de ticaretini geliştirerek dış ticaretinde yükselme gözlenmiştir. Fakat Türkiye 1990 yılında yaşanan Körfez Savaşı'ndan olumsuz olarak etkilenmiştir. Bu bölge içerisinde oluşan kaos ortamı Türkiye için kötü sonuçlara yol açmıştır. Bölgede ticaret azalmış, petrol boru hattı devre dışı kalması sonucu maliyetlerde yükselme görülmüştür. Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'da otorite boşluğu meydana gelmiş bunun sonucunda da Güney Doğuda terör olaylarında artma meydana gelmiştir. Türkiye'de bu durumdan olumsuz olarak etkilenmiştir. Özellikle Güney Doğudaki

¹⁴ Bülent Tanör, **Türkiye Ekonomisi Bugünkü Türkiye 1980-1995**, İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s.166.

¹⁵ Alpaslan Akçoraoglu ve Funda Yurdakul, **Siyasal Ekonomi Açısından Büyüme, Enflasyon ve Bütçe Açıkları: Türkiye Üzerine Bir Uygulama**, Ankara:A.Ü.S.B.F. Dergisi, 59/1, 2004, s.1-25.

terörün bitmesi için yapılan savunma harcamalarından dolayı enflasyonda yükselme görülmüştür¹⁶.

Turgut Özal 1989 yılında Cumhurbaşkanı olunca Başbakanlık görevinden ayrılmıştır. Yıldırım Akbulut Başbakanlık görevine getirilmiştir. 1990-1996 yılları arasında ekonomi açık Pazar haline gelmiştir. Bu dönemde Türkiye ekonomisine dışarıdan sermaye girişleri olmuştur. Bu sermaye girişi sonucunda aşağıdaki sonuçlar doğmuştur. Bunlar;

- Yerli parada aşırı değerlendirme görülmüştür.
- Faiz oranlarında yükselme görülmüştür.
- Türkiye'deki iç talepte artış görülmüştür.

Bunlar sonucunda da Banka, Holding, KİT'lerin yurt dışından borçlanmalarına izin verilmiştir. Elde edilen paralarla da yüksek faiz-kur döngüsünden faydalanılmaya çalışılmıştır¹⁷. Türk ekonomisinde hızlı bir şekilde bozulan iç ve dış dengeler sonucunda 1994 yılı içerisinde para, sermaye ve döviz piyasalarında ciddi bir kriz oluşmuştur¹⁸.

24 Aralık 1995'de seçimlerin gerçekleştirmesini DYP-CHP Koalisyonu sağlamıştır. Bu seçim sonucunda parlamentodaki çoğunluk kaybedilmiştir. 1996 yılında Türkiye yeni koalisyon hükümetleri arayışına girmiştir. Seçim sonucunda ANAYOL hükümeti kurulmuş fakat bu hükümetin kurulması da mevcut sorunları ortadan kaldırmamıştır. Koalisyon hükümeti verimli çalışmamıştır. 28 Haziran 1996 tarihinde ise RP ile DYP Koalisyonu kurulmuş ve bu Koalisyonun başına Erbakan gelmiştir. Erbakan 18 Ekim'de yapmış oldukları çalışma ile denk bütçe tasarısını Meclise sunmuşlardır. Bu tasarı sonucunda vergi dışı kamu gelirlerinde artış görülmüştür¹⁹.

1996 ve 1998 yılları arasında kısa süreli hükümetler devletin yönetimine gelmiştir. Bu kısa süreli hükümetler sonucunda makroekonomik belirsizlikler yaşanmıştır. Türkiye ekonomisi içerisinde 1995 yılında başlamış olan ekonomik büyüme 1998 yılının Nisan ayına

¹⁶ Özge Gökdemir, **Körfez Savaş Sonrası Türkiye-İrak Ekonomik İlişkileri**, www.sonbaski.com, 2007, s.2.

¹⁷ Coşkun Can Aktan, **Turgut Özal: Liberal Reformist mi, Yoksa Liberal Deformist miydi?**, Yeni Türkiye Dergisi, Yıl:5, Sayı:25, 1999, s.459-462.

¹⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)**, Ankara, 1996, s.5.

¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, **Yıllık Rapor: Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası**, 1996, Ankara.

kadar devam etmiştir. Bu dönem içerisinde kurulmuş olan Mesut Yılmaz Hükümeti gerek siyasi gerekse de ekonomik açıdan bir çözüm getirememiştir. 23 Kasım 1998 yılında verilmiş olan gensoru ile Mesut Yılmaz hükümeti düşürülmüştür. 18 Nisan 1999 yılında tekrar seçime gidilmiş bu seçim sonucunda da ANAP ve MHP'nin desteği ile Bülent Ecevit hükümeti kurmuştur. Bu kurulmuş olan hükümet ile 2000-2002 dönemini kapsayan stand by öncesinde ekonomiyi düzenleyici ve IMF destekli bir programı yürürlüğe koymuştur. Programda yer alan başlıklar şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar²⁰;

- Enflasyonla mücadele için sıkı bir para politikası oluşturulmasının sağlanması,
- Özellikle kamuda çalışan personellerin maaşları ile devletin çiftçilere vermiş olduğu tarımsal desteklemelerin enflasyon oranına göre belirlenmesinin sağlanması,
- Bankacılık sisteminin güçlendirilmesinin sağlanması,
- Sosyal güvenlik açıklarının giderilmesi için çalışmalar yapılması,
- Enflasyonla mücadele için yapılan özelleştirme sonucunda elde edilmiş olan gelirlerin kullanılması.

Türkiye 9 Aralık 1999 tarihinde IMF ile görüşme yapmış ve IMF'ye bir iyiniyet mektubu vermiştir. Bu iyiniyet mektubu üç yıllık bir süreci kapsamaktadır. Bu üç yıllık süreç 2000-2002 yılları arasındaki dönemdir. Bu nedenle de Ocak 2000'de sıkı para ve döviz politikası ile bankacılık sektöründe yapısal dönüşümleri içeren Enflasyonu Düşürme Programı başlatılmış ve yürürlüğe konulmuştur. Enflasyonu Düşürme Programı'nın temel amaçları şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar²¹;

- Enflasyon oranının 2000 yılı sonunda %25, 2001 yılında %12 ve 2002 yılında %7'ye inmesinin sağlanması,
- Reel faiz oranlarının makul düzeylere düşürülmesinin sağlanması,
- Ekonominin büyüme potansiyelinin arttırılmasının sağlanması,
- Ekonomideki kaynakların etkin ve adil şekilde gelir dağılımının oluşturulması.

Enflasyonu Düşürme Programı'nın hedefi şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar;

²⁰ Uğur Selçuk Akalın, **Üç Dönem Üç Ekonomi**, İstanbul:Set Yayınları, 2004, s.201.

²¹ Gazi Erçel, **2000 Yılı Enflasyon Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası Uygulaması**, TCMB, 2001, s.1.

- Enflasyon,
- Reel faizlerin düşürülmesi,
- Büyümenin sağlanması.

17 Ağustos 1999 yılında yaşanmış olan deprem sonucunda ülke ekonomisi 10 milyar dolarlık bir kayba uğramıştır. Bu depremin etkisi olarak yıl sonunda Türkiye ekonomisi %6,1 küçülmüştür. 17 Ağustos 1999 ve 12 Kasım 1999 depremleri sonucunda oluşmuş olan ekonomik kayıpların ortadan kaldırılması için 26 Kasım 1999 tarihinde Deprem Vergi Yasası çıkarılmıştır. 1 Ocak 2001 tarihinde Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yürürlüğe konulmuştur²².

9 Şubat 2001 tarihinde Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasında yaşanmış olan tartışma sonucunda spekülatif bir saldırı ortaya çıkmıştır. Bu saldırı sonucunda da döviz krizi Türkiye yaşamaya başlamıştır. Döviz krizi yüzünden faiz oranlarında büyük yükselme görülmüştür²³.

2001 Şubat ayında yaşanmış olan kriz sonucunda

- 28 milyar dolar olan döviz rezervi, 18 milyar dolara gerilemiştir.
- İç borç stokunun Gayri Safi Milli Hasılaya oranı %68'e çıkmıştır.
- %2 civarında olan iç borç faiz ödemelerinin Gayri Safi Milli Hasılaya oranı ise %22'ye çıkmıştır²⁴.

Şubat 2001'de yaşanmış olan döviz krizi sonucunda Enflasyonu Düşürme Programı terk edilerek Ekonomiden sorumlu devlet bakanı Kemal Derviş başkanlığında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya başlanmıştır.

Adalet ve Kalkınma Partisi; 2002 Kasım ayında yapılmış olan erken genel seçimlerden sonra tek başına iktidar olarak yönetimi ele almıştır. Türkiye uzun yıllar koalisyon hükümetleri ile yönetildikten sonra tek bir partinin iktidara gelmesi makroekonomik istikrarın sağlanması açısından önem taşımaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi ekonomi programı

²² Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, Ankara: İmaj Yayınevi, 2001, s.280.

²³ Ercan Uygur, **"Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri"**, Ankara:Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, No:1, 2001, s.1-41.

²⁴ Ebru Voyvoda, Erinç Yeldan , **Türkiye Ekonomisi İçin Kriz Sonrası Alternatif Uyum Stratejileri**, s.2.

olarak Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nı uygulamaya devam etmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi Avrupa Birliği'ne girmek için uygulanması gereken programı da uygulamaya devam etmişlerdir. Bunun sonucunda; ekonomik, sosyal ve politik uyum yasalarını çıkarmışlardır.

1.2.1980 Darbesi Sonrası Türkiye Ekonomisinin Sektörel Analizi

1980 Darbesi sonrasında Türkiye ekonomisi tarım sektörü, sanayi sektörü ve hizmet sektörü başlıkları altında incelenerek yorumlanmaktadır.

1.2.1.Tarım Sektörü

Ülke ekonomileri geliştikçe milli gelirleri artmakta, tarım sektörünün milli gelire katkısı ise giderek azalmaktadır. Bunun sebepleri arasında, tarım sektöründe meydana gelen katma değer diğer sektörler göre daha düşük olması ve gelir artmasının sonucunda harcamaların sanayi ve hizmetler sektörüne kayması yer almaktadır²⁵.

Türkiye ekonomisi açısından 1980-2000 dönemi incelendiğinde, söz konusu 20 yıllık süreçte, ülke ekonomisinin gelişimiyle birlikte, sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSMH içindeki payı artarken, tarım sektörünün payının giderek azaldığı, gelişme hızının ise zaman zaman negatif değerlere düştüğü görülmektedir. 1980 yılı itibarıyla %24,2 olan tarımın GSMH içindeki payı dönem sonunda %13,1'e kadar gerilemiştir. Buna karşın, dönem başında %20,5 olan sanayi sektörünün payı 2000 yılında %27,8'e aynı yıllar için %55,4 olan hizmetler sektörünün payı ise %59'a yükselmiştir.

1980 sonrası dönemde, tüm sektörlerde gerçekleşen teknolojik yenilikler, özellikle tarım kesimindeki istihdamın düşmesinde etkili olmuştur²⁶. Tarım sektörünün GSMH içindeki payı azalırken, sektörde istihdam edilen nüfusun toplam nüfus içindeki oranına bakıldığında ise 1980 yılında %54,2 olan payın 2000 yılına gelindiğinde %36'ya kadar düştüğü görülmektedir.

²⁵ Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, **II. Tarım Şurası Tarımsal Yapıda Değişme ve Gelişmeler, II. Komisyon Raporu**, tarimsurasi.tarim.gov.tr/PDFLER/II.Komisyon.pdf, 2007, s.5.

²⁶T. Özkaya, **Türkiye Tarım Ekonomisinin 1980-2002 Dönemindeki Gelişimi**, <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/kts02/08.pdf>, 2007, s.1-21.

Diğer sektörlerin istihdam yaratma imkanına bakıldığında ise, en hızlı istihdam artışının hizmetler sektöründe olduğu görülmektedir. 1980 yılında toplam istihdamın %25,8'ini oluşturan hizmetler sektörünün payı 2000 yılında %40'a yükselmiştir. Sanayi sektöründe ise istenilen gelişme sağlanamamış ve 1980 yılında toplam istihdamın %20'sini oluşturan sanayinin payı, dönem boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir. 1980-2000 yıllarında en yüksek istihdam payına %25,4 ile 1997 yılında ve %25,3 ile 1999 yılında ulaşmıştır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plana göre (1980-2000 döneminin ilk yılları, 1979-1983), geçime tarıma dayalı nüfusun dengeli beslenmesi, tarım sektörünün yapısının iyileştirilebilmesi için sanayinin gelişimine destek olunması, ihracatın arttırılarak ülke içi talebin, üretimle karşılanabilmesi amaçlanmıştır. Diğer yandan işlenebilir toprakların tam kapasite sınırına ulaşması nedeniyle, üretim tekniklerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, kaynakların optimum kullanımının sağlanması, sulama sistemlerinde su tasarrufu sağlayan tekniklerin uygulanması, destekleme alımları ve kredilerin düzenlenmesi, tarımdaki işsizliğin giderilmesi de öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir²⁷.

Tarım kesiminde yaşanan sorunların başında, düşük ücretler ve gelir dağılımındaki dengesizlikler yer alırken, dünya piyasa fiyatlarının üzerinde uygulanan yüksek destekleme politikaları nedeniyle üretim fazlası oluşması ve bu yüzden devletin yüksek stok maliyetine katlanmak zorunda kalması, ayrıca tarım sektöründeki araştırma ve eğitim seviyesinin yetersizliği de sayılabilmektedir²⁸.

Söz konusu sorunlar çerçevesinde hazırlanan 7. Plan'ın politika tedbirleri ise, diğer planlarında öncelikli hedef olarak belirttiği artan nüfusun dengeli ve yeterli beslenmenin yanı sıra, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan ürünlerin üretimine ağırlık verilmesi ve üretim verimliliğinin arttırılarak uluslar arası rekabet koşullarına uyumlaştırılması, tarımsal destekleme politikalarının yeniden yapılandırılması, modern sulama sistemlerinin kullanılması, üreticilerin gelirlerinin yükseltilerek istikrar sağlanması, tarım ürünleri fiyatlarına olan devlet müdahalesinin azaltılması, tarım kesiminin eğitilmesi ve ihracatın arttırılması şeklinde belirlenmiştir. Diğer yandan yapılan düzenlemelerin, Uruguay Round

²⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Ankara: DPT Yay. No:1664, Ankara, 1979, s.226-228.

²⁸ DPT, a.g.e., s.57.

“Tarım Anlaşması” ve Avrupa Ekonomik Topluluğu “Ortak Tarım Politikası” hükümleri çerçevesinde gerçekleştirilmesine de dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir²⁹. Tüm bu önlemlerin yanı sıra³⁰;

- GAP yatırımlarına ağırlık verilmesi,
- Serbest piyasa rekabet şartlarında, üreticilerin gelirlerinin artması ve tarım ürünlerinin pazarlanabilmesi için Vadeli İşlem Borsalarının kurulması,
- Tarım Politikalarının istikrarlı bir temele oturtulabilmesi ve amaçlarına ulaşabilmesi için, kamu ve özel sektör kuruluşları temsilcilerinden oluşan Tarımda Yeniden Yapılanma Kurulu’nun oluşturulması,
- Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı’nın yeni bir yasa ile revize edilmesi gibi Türkiye ekonomisini küresel düzene taşıyabilecek önlemler alınması amaçlanmıştır.

Ülkemiz tüm önlemlere rağmen söz konusu dönemde, tarım ürünleri açısından kendi kendine yeterliliğini kaybetmiştir.

1990’lı yılların başında, tarım sektörüne yönelik olarak uygulanan destekleme politikalarının, kamu finansmanı üzerindeki baskısını ve ekonominin geneli açısından yarattığı sorunları gidermek amacıyla çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Bu kapsamda 1992 yılında Para Kredi ve Koordinasyon kuruluna bağlı bir alt komisyon oluşturularak destekleme alımlarına yönelik kısa ve uzun vadeli tedbirler alınmıştır³¹.

5 Nisan 1994 yılındaki istikrar tedbirleriyle de üretim yapan ve sübvansiyon dağıtan devlet yapısından piyasa mekanizmasını uygulatan bir devlet yapısına geçilmiş ve tarımsal desteklemenin daha modern bir yapıya kavuşturularak kapsamının daraltılması ve dünya fiyatları ile uyumlu hale getirilmesi hedeflenmiştir. Ancak söz konusu kararlar Aralık 1999’a kadar uygulamaya konulamamıştır³².

---

²⁹ DPT, a.g.e., s.60.

³⁰ DPT, a.g.e., s.60-61.

³¹ Z. Yükseler, **Tarımsal Destekleme Politikaları ve doğrudan Gelir Desteği Sisteminin Değerlendirilmesi**, Ankara:DPT Yayınları, <http://ekutup.dpt.gov.tr/tarim/>, 1999, s.1.

³² H. Şahin, **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi Bugünkü Durumu**, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2006, s.235.

Doğrudan gelir desteği, tarım kesimindeki üreticilerin gelir seviyesini düzenlemeye yönelik uygulanan bir politikadır³³. Daha açık bir ifadeyle üretim miktarı ile sağlanan destek arasında doğrudan bir ilişki kurmadan, üreticilere devlet tarafından yapılan gelir ödemesi sistemi olarak tanımlanan Doğrudan Gelir Desteği uygulamasında ürünlerin fiyatları ve üretim miktarları piyasa sinyallerine göre belirleneceğinden piyasada oluşabilecek herhangi bir aksaklık da ortadan kaldırılmış olacaktır. Söz konusu sistemin finansmanı ise, vergi mükellefleri üzerinden gerçekleştirilecektir³⁴.

1.2.2.Sanayi Sektörü

Sanayi sektöründe 1980 sonrasında hızlı kalkınma çabaları ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin etkisiyle toplam ihracat içindeki payını dönem boyunca arttırmıştır. 1980 yılında toplam ihracatta %42,6 olan sanayi ürünlerinin payı 1990 yılında %79,0'a 2000 yılında da %93,4'e kadar yükselmiş ve ihracatımızın yapısı tarım ürünlerinden sanayi ürünlerine dönüşmüştür.

1.2.3.Hizmet Sektörü

1963'te yürürlüğe konulan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı Türkiye'nin kalkınma hedeflerini gerçekleştirebilmek amacı ile oluşturulmuştur. O tarihlerde hizmet sektörünün payı % 46,3 seviyelerinde iken 1987 yılına kadar giderek artış göstermiş ve % 57,9'a ulaşmıştır. Bu oran 1995'te %57,3 iken 2000 yılında %60,1 seviyesine kadar çıkmıştır.

1.2.3.1.Ulaştırma

24 Ocak 1980 istikrar tedbirleriyle dış ticaret politikasında korumacılıktan liberalleşmeye doğru değişikliklerin meydana gelmesi, beraberinde ihracat ve ithalatta sıçramalara yol açmıştır. Dolayısıyla 1980 sonrasında yurt içi mal dolaşımı pek hareketlenmezken, yurt dışı mal dolaşımında bir canlanma ortaya çıkmıştır. Ayrıca 1980 yılından beri süregelen İran-Irak Savaşı da, yurt dışı mal dolaşımının hareketlenmesinde

³³ Ali Babacan, **Genel Tarım Politikaların Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi**, Ankara: DPT Yayınları, <http://ekutup.dpt.gov.tr/tarim>, 1999, s.2.

³⁴ Yükseler, a.g.e., s.14.

özellikle transit ticaret yönünden ilave bir unsur olmuştur. Özetle Türk dış ticaretinin dünya ticaretindeki payı sürekli olarak artarken, dolaşım araçları olarak ulaştırma alt sistemleri de kendi üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeye çalışmış ve bu arada ulaştırma sektöründe istihdam sürekli olarak artmıştır.

Özellikle uluslar arası kara ve denizcilik taşımacılığı gelişirken, bunda bu dönemde gelen yabancı sermayenin önemli bir bölümünün kara ve deniz taşımacılığında yoğunlaşmanın etkisi olmuştur. Bir başka deyişle 1980'lerden sonra ivme kazanan kara ve deniz taşımacılığında yabancı sermayenin ihmal edilemez katkısının olması gerekmektedir.

Sonuçta, navlun gelirleri ile giderleri arasındaki fark, 1981 yılından itibaren sürekli gelirler lehinde olmak üzere bir gelişim göstermiştir.

Taşınan mal türlerinin yapısı ve ticari ilişkilerin arttığı ülkelerin coğrafi konumları nedeniyle, transit taşımacılığında kullanılan boru hatları bir tarafa bırakılacak olursa, uluslar arası taşımacılıkta kara ve deniz yoluyla yapılan taşımalar ön plana çıkmıştır. 1980-1984 arasında yapılan gerek ihracat, gerekse ithalatın %98-99'u kara ve deniz yoluyla yapılmıştır.

1980 yılında filo 196 firma ve 7000 araçtan meydana gelmektedir. 1984 yılı sonuçlandığında Türkiye, 17.000 treyler, yaklaşık 70.000 kamyon ve 9.000 tankerden oluşan bir filoya sahiptir. 1985 yılı sonunda ise Türk plakasıyla uluslar arası kara yolu taşımacılığı yapan 2.000'i frigorifik 17.500 treyler, yaklaşık 80.000 kamyon ve 13.000 tanker vardır. Dev adımlarla ilerleyen ve diğer ülkelerin taşımacıları tarafından korkulu bir rakip haline gelen Türkiye'nin uluslar arası taşımacılık filosunun bu gelişiminde gerek teşvik gerek bedelsiz ithalat yoluyla gelen çekicilerin büyük katkıları olmuştur. 1981-1985 yılları arasında %80,5'i yalnızca 1981-1982'de olmak üzere 14.732 çekici, 11.680 treyler ve 3067 frigorifik treyler için yatırım tutarı cari fiyatlarla 275 milyar TL değerinde toplam 1162 adet teşvik belgesi alınmıştır. Bu beş yıl içerisinde alınan teşvik belgelerinin %64'ü yalnızca 4 ilde İstanbul, Ankara, İçel ve Hatay'da alınmıştır. 1980 sonrasında fiilen ithalatı yapılan ve yerli üretim çekici sayısı toplam 10.548 adettir. Bunların 3.094 adedi teşvikle ithal edilmiş, 3.658 adedi bedelsiz ithalatla gelmiş ve 3.796 adedi de Türkiye'de üretilmiştir.

Böylesine teşvik edilen ve geliştirilen filonun taşıma kapasitesinden ise Türkiye, özellikle ithalat ve transit taşımacılıklarında yeterli düzeyde yararlanamamaktadır. Türk araçlarının ihracat, ithalat ve transit taşımalarındaki paylarını göstermektedir. Bu tablonun ortaya çıkardığı bir gerçek, Türk araçlarının ihracat taşımalarında istikrarlı bir yükseliş, navlun ve döviz girdileri yönünden en çekici güzergahlar olan ithalat ve transit taşımalarında da bir düşme ile karşı karşıya kaldığıdır. Özellikle %1'lik bir düşmenin 1,5 milyon dolaylarında bir kayba yol açtığı ithalat taşımacılığında 1983 yılından sonra başlayan düşme oldukça önemlidir. %1'lik bir Pazar payının 2,5 milyon dolaylarında olduğu Avrupa-Ortadoğu taşımalarında ise hala yeterli düzeye çıkmamış olan Türk araçları, üstelik 1985 yılında %0,3'lük bir Pazar kaybına uğramıştır. Türk firmaları ile yabancı rakip taşımacılık firmaları arasında ciddi bir rekabet vardır. Türk firmalarının en önemli rakipleri ise, ihracatta Avustralya'lı ve Almanyalı firmalar; ithalatta Avusturyalı, Almanyalı, Hollandalı ve Yugoslavyalı firmalar; transitte de özellikle Bulgaristanlı olmak üzere Yugoslavyalı ve Romanyalı firmalardır.

Uluslar arası kara yolu taşımacılığı filosunun taşıdığı ton miktarı ve elde ettiği döviz girdileri Uluslar arası Nakliyeciler Derneği'nin açıklamalarına göre filonun 1985 yılında 1984 yılındakinden daha fazla mal taşımaya karşın, 1985'de 1984'dekinden daha az gelir elde etmiş olmasıdır ki bunu da çeşitli hatlardaki navlun fiyatlarının düşmesine bağlamak gerekmektedir.

1.2.3.2.Dış Ticaret

1980 sonrası Türkiye'nin dış ticareti devlet politikasının; ihracatı teşvik edici bir şekilde uygulandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980 öncesinde ise Türkiye'de uygulanan dış ticaret politikası ithal ikameci ve müdahaleci ekonomidir. 1980 öncesinde özellikle yurt dışında üretilen malların gümrük vergisi arttırılarak bu ürünlerin ithalatının azaltılması ve bu şekilde yerli üreticilerin desteklenmesi hedeflenmekteydi. İthal edilen cihazlar ise; ülkemizde üretimi yapılamayan makine ve ulaşım araçları başta olmak üzere, enerjiyi üreten makineler ve tamamı kimyasal ürünlerden yapılmış maddelerden oluşmaktadır.

Türkiye'nin ihracatı 1980 yılında 2,9 milyar dolar iken, ithalatı 7,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1983 yılında ise ihracat 5 milyar dolara yükselmiş ve %150 oranında

bir artış görülmüştür. Bunun sonucu olarak da dış ticaret açığının 4,9 milyar dolardan 3,5 milyar dolara düşmüştür.

1985 ve 1989 yılları arasındaki ihracat ve ithalat ürünleri incelendiğinde; makine ve ulaştırma ürün grubu içerisinde yer alan makine ve araçlar, özel makineler ve cihazlar, diğer sanayi makine ve cihazları, demir çelik ve ürünlerinin ithalatının yapıldığı görülmektedir.

1990 yılı dış ticaret rakamlarının en yüksek yaşandığı yıl olarak karşımıza çıkmaktadır. 1990 yılında dış ticaret hacminin 35 milyar dolara çıktığı görülmüştür. Bunda ihracatın 12 milyar dolar, ithalat ise 23 milyar dolardır. İhracattaki artış oranı %11,5 iken ithalattaki artış oranının ise %28,6 olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin dış ticaret açığının en az olduğu yıl olarak karşımıza 1988 yılı çıkmaktadır. 1988 yılında ihracat 11,6 milyar dolar iken ithalat ise 14 milyar dolardır. 1988 yılında ihracata konu olan ürünler şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar;

- Giyim eşyaları,
- Giyim aksesuarları,
- Meyve ve sebze,
- Tekstil iplikleri,
- Kumaş,
- Şekil verilmiş olan dokumalar,
- Demir ve çelik mamulleri.

1998 yılında yaşanmış olan küresel krizin Türkiye üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Bu olumsuz etkiler 17 Ağustos 1999 depreminin de yaşanması sonucunda ekonomide daha da kötümser bir durumun oluşmasına yol açmıştır. 1990 yılında yükseldiği görülen ihracat, 1999 depreminden sonra bir kez daha düşüş göstermiştir.

2000 yılında uygulanan sabit kur politikası nedeniyle Türk Lirası; dolar ve euro karşısında değer kazanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Türk ihracatçısı dış piyasaya oranla daha çok iç piyasaya yönelmeye başlamıştır.

2001 yılında ise oluşan kriz nedeniyle sabit kur politikasından dalgalı kur politikasına yönelinmiştir. Bunun sonucunda da piyasalarda yine bir durgunluk yaşanmaya başlamıştır. 2001 yılında ekonomide meydana gelen daralmanın %9,5’lerde olduğu görülmektedir.

1.2.3.3.Bankacılık

24 Ocak 1980 yılında alınmış olan kararlardan sonra Türkiye’de bir dışa açılma gerçekleşmiş ve bunun yoğunlukla yaşandığı sektör olarak bankacılık sektörü görülmektedir. 1980 yılında yapılan serbestleşme sonucunda uygulanan politikaların temel unsurları şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar;

- Türkiye ekonomisinde seçici olarak bulunan kredi politikalarının kaldırılmasının sağlanması,
- Özellikle faiz oranlarının serbest bırakılmasının sağlanması,
- Bankacılık sektörü içerisine yeni bankaların girmesinin sağlanması ve yeni bankaların açılması için kolaylıklar yapılması,
- Türkiye’de yabancı bankaların faaliyet gösterebilmeleri için uygun bir ortam oluşmasının sağlanması³⁵.

1990’lı yıllarda ise banka kurmak çok kolay bir hale getirilmiştir. Bunun sonucunda da Türkiye’de kurulan banka sayısında büyük bir artış gözlenmiş, banka sayıları 80’i bulmuştur. Bu şekilde aktif büyüklüklerinde de bir yükselme görülmüştür³⁶. Bunun yanında Türkiye’de istihdam, hizmet çeşitliliği ve teknolojik alt yapı konularında büyük ve hızlı bir gelişme süreci gerçekleşmiştir³⁷.

Türkiye’de bulunan yüksek enflasyon nedeniyle artan para tutma maliyetine bağlı olarak bankacılık aktivitesinde artış görülmüştür. Bunun sonucunda da yüksek karlılık

³⁵ Fikret Çankaya, Mehmet Öz, **Türkiye’de Kamu Bankalarının Özelleştirilmesi, Kamu ve Özel Sermayeli Ticaret Bankalarında Etkinlik ve Verimlilik Analizi**, İstanbul: TBB Yayın No, 2001, s.16.

³⁶ Abdurrahman Benli, Gökhan Sönmezler, **Türk Bankacılık sistemi ve Kriz, İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, 2002, s.85.

³⁷ BDDK, **Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı**, 15 Mayıs 2001, s.2.

oluşturmuştur³⁸. Bu sayede de birçok küçük banka faizden yüksek gelir elde ederek ayakta kalabilmiştir³⁹.

Bankacılık sektöründe 1990 yılından sonra devletinde teşvikleri sonucunda çok yüksek karlar elde edilmiş ve bankalar bu karlar sonucunda ayakta durmuşlardır. Bankacılık sektörü yüksek reel faizler sonucunda kamuyu finanse etmişlerdir⁴⁰. Bankacılık sektörü ile ilgili olarak da birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlar;

- Mevzuatta sık sık yapılan değişiklikler,
- Uluslar arası temel bankacılık sisteminden sapmaların gerçekleşmesi,
- Uluslar arası muhasebe sistemine göre Türkiye'deki muhasebe sistemindeki farklılıklar,
- Bağımsız denetimde yaşanan sorunlar,
- Bankalar için saydamlığın gerçekleştirilememesi,
- Yapılan denetimler sonucunda karar aşamasına geçilememesi.

1.3.1980 Darbesi Sonrası Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü

1980 yılı sonrasında özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde baskılar günden güne artmıştır. Bu baskıların sonucunda da bu ülkelere neo liberal iktisat politikalarının dayatılmaya başlandığı görülmektedir⁴¹.

Üretimden dağıtıma her alanda kar maksimizasyonu dürtüsüyle hareket eden ve bu yolla tüm dünyaya yayılan çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) ortaya çıkışı ve güçlenmesine paralel olarak dünya üzerinde ticaretin ve doğal olarak ekonomilerin serbestleşme sürecine girdikleri görülmüştür. Türkiye'de 1980 sonrasında yaşanan ekonomi politikası ise serbestleşme olarak görülmektedir. 1980 yılından itibaren uygulanan ekonomi politikalarında kendini gösteren neo liberal anlayış, dünya ekonomisinde küreselleşmenin sağlanmasını ve bu doğrultuda

³⁸ Refik Erzan, Cevdet Akçay, Reha Yolalan, **Kuşbakışı Türk Bankacılık Sektörü**, İstanbul:Active Bankacılık ve Finans Dergisi, 2001, s.19.

³⁹ Alper, Berument ve Malatyalı, a.g.e., s.48.

⁴⁰ Ekonomistler Platformu, **Krizden-Yarına Bankacılık Sistemi/Ekonomistler Platformu Önerileri**, www.ekonomistler.com, 2007, s.3.

⁴¹ Uğur Selçuk Akalın, **Türkiye'de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası**, İstanbul: Set Yayınları, 2002 s.59.

devletin ekonomik ve siyasal alandan uzaklaştırılmasını savunarak, piyasa ekonomisinin dünya ölçeğinde yerleşmesini istemekteydi⁴².

Bu süreçte az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde istikrar politikaları veya yapısal uyum politikaları biçiminde birtakım politikalar uygulatılarak sisteme entegre olmaları sağlanmıştır. Bu politikalar; devletin iktisadi alandaki yerinin ve yetkilerinin azaltılması, özelleştirmeler, devalüasyon gibi çok belirgin uygulamalardır⁴³.

Kuruldukları dönemden beri kapitalist sistemin sorunsuz bir şekilde işlemesine aracılık eden IMF ve DB, 1980’li yıllarla birlikte gelişmekte olan ülke ekonomilerine daha farklı ve güçlü bir şekilde müdahale etme yoluna gitmişlerdir. Bu kurumlar 1980’li yılların başından itibaren bunalımı yönetmek ve düzenleme politikaları oluşturmak üzere birlikte hareket etmişlerdir⁴⁴.

24 Ocak Kararları sonrasında Türkiye’de neo liberal yaklaşım IMF ve Dünya Bankası’nın uygulamış olduğu geleneksel istikrar ve yapısal uyum programlarını içermektedir. Özellikle 1980’lerin başından beri IMF ve DB’nin dayattığı iktisadi istikrar ve yapısal uyum programlarının yapısal uyum ayağı, birtakım yapısal reformların ve düzenlemelerin yapılmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde 1990’lı yıllarda Türkiye’nin politika değişikliğine gitmesindeki en büyük etmen 24 ocak kararlarıdır. 24 Ocak Kararlarının amaçları; piyasa ekonomisine hareketlilik kazandırılması, fiyat konusunda istikrarın sağlanması, ödeme dengelerinin yeniden inşa edilmesi, ekonominin dışa açılması ve bu yönde sanayileşme stratejilerinin geliştirilmesi ve kamu kesiminin ekonomi içerisindeki ağırlığının azaltılması şeklinde ana hatlarıyla sıralamak mümkündür. Bu amaçlar arasında piyasa ekonomisinin işlerliğinin sağlanması ve devletin ekonomideki payının ve ağırlığının azaltılması konularından da görüldüğü gibi Türkiye ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisine entegrasyonu ve bu doğrultuda ekonominin dışa açılımının sağlanmasına öncelik verdiği açıktır⁴⁵.

⁴² Uğur Selçuk Akalın, **Üç Dönem Üç Ekonomi**, İstanbul: Set Yayınları, 2004, s.106-107.

⁴³ Robert Went, **Küreselleşme: Neoliberal İddialar, Radikal Yanıtlar**, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2001, s.58.

⁴⁴ Eric Toussiand, **Ya Paranı Ya Canını: Dünya Bankası ve IMF’nin Üçüncü Dünya Politikaları**, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1999, s.174.

⁴⁵ Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, Ankara: İmge Kitabevi, 1998, s.485.

Temel insan haklarının ve demokratik hareketlerin askıya alınması darbe sonrası yapılan ilk faaliyetlerdendir. 12 Eylül askeri müdahalesi ile 24 Ocak kararlarının en belirgin amaçlarından biri olan ücretler ve maaşlar konusundaki durum uygulama imkanı bulmuştur. 24 Ocak kararlarında fiyatların piyasalardaki arz ve talebe göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda mal ve hizmet piyasalarındaki fiyatlar, ücret ve maaşların fiyatı, TL'nin yabancı paralar karşısındaki fiyatı ve faiz oranları serbestçe belirlenecektir. 24 Ocak kararlarıyla tarım kesimine ait taban fiyat ve destekleme alımları ile ilgili uygulama alanlarının kapsamı daraltılmıştır. 24 Ocak kararları ile ithal ikameci sanayileşme stratejisinden, ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçilmesi amacıyla uygulanan ekonomi politikalarında sıklıkla devalüasyon yapılması ya da yüksek döviz kuru uygulaması gibi durumlar sonucunda TL'nin değerinin düşürülmesi ile ihracatı artırarak ekonomideki dış denge sorununun çözülmesi amaçlanmıştır. Dışa açılma politikaları çerçevesinde ihracata vergi iadesi, parasal teşvikler, kredi sübvansiyonu gibi kolaylıklar da sağlanmıştır. İthalatta da 1980'li yıllarla birlikte liberalleşme hedefi doğrultusunda ithalata uygulanan kotalar büyük ölçüde kaldırılmış, gümrük tarifeleri indirilmiştir. Ekonomiyi yabancı sermaye için karlı kılmayı ve bu şekilde gelişmeyi hedefleyen Türkiye, yabancı sermayeyi teşvik edilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Özelleştirme politikaları, 24 ocak kararları ile alınmış ve devletin ekonomi üzerindeki etkisinin azaltılması amacıyla uygulanmaya konulmuştur.

1980'li yıllardan sonra önceki dönemlerde olmadığı kadar dönem iktidarları tarafından gelişmesine izin ve destek verilerek açıkça kollarını açılan İslami kesim, 1990'lı yıllarda tehdit olarak algılanmış ve 28 Şubat 1997 tarihinde post modern olarak ifade edilen bir askeri müdahaleyle bu yükselişin önü kesilmeye çalışılmıştır.

1.3.1.İnsan Kaynakları

Türkiye'de 24 Ocak kararları ile özellikle ihracat ve ithalat alanında bir çok gelişme yaşanmıştır. Bunun sonucunda da tüketim mallarında talep artışı ciddi oranlarda yükselmiştir. Bu dönem içerisinde ihracat oranlarında büyük yükselme görülmüş fakat ithalat oranlarında da buna bağlı olarak yükselme görülmüştür. Türkiye'de ekonomide yaşananların yanında bazı olumsuzluklarda görülmektedir. Bu olumsuzluklar şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar;

- Vergide yaşanan adaletsizlik,
- Gelir dağılımı bozuklukları,
- Kayıt dışı ekonomide görülen artış.

Bu dönem içerisinde dışa açık ve ihracata dönük büyüme gerçekleşmesi için buna uygun olarak sanayileşme stratejileri kurulmuştur.

1.3.2.Sermaye Stoku ve Teknoloji

Türkiye'nin 1972-2000 yılları arasındaki toplam sabit sermaye stoku yıllık ortalama %5,6 oranında yükselme göstermiştir. Tarım sektöründe sabit sermaye stoku %3,5, sanayi sektöründe sabit sermaye stoku %4,4 ve hizmet sektöründe ise sabit sermaye stokunun %6,5 olduğu görülmüştür. İmalat sektöründe sabit sermaye stoku artış oranının %4'lere ulaştığı ortaya çıkmıştır. Türkiye'de sermaye birikim hızının hızlı bir şekilde arttığı sektörler şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar;

- Turizm sektörü,
- Sağlık sektörü,
- Eğitim sektörü,
- Ulaşım sektörü,
- Enerji sektörleridir.

1980'li yıllar içerisinde sermaye birikim hızında önemli bir düşüş olduğu görülmektedir. 1972-1974 yılları arasında sermaye birikim hızı %8,3 iken 1975-1979 yılları arasında sermaye birikim hızı oranının %9,2 olduğu gözlenmiştir. Bu oranlar beşer yıllık dönemler içerisinde incelendiğinde %50'lik bir gerileme olduğu sonucuna varılmıştır.

Hizmet sektörleri içerisinde en büyük ağırlığı konut sektörü göstermektedir. Konut sektörü performansı hizmet sektörü performansına oldukça yakındır. 1995-200 yılları arasında konut sektöründe gerileme yandığı görülmektedir.

Sermaye birikiminde sektörler incelendiğinde ulaştırma-haberleşme sektörünün ağırlığının artarak devam ettiği ortaya çıkmaktadır. Ulaşım sektöründe sermaye birikim

hızının hep ekonomi genelinin üzerinde seyrettiği bu eğilimin 1980 ve 1990'lı yıllarda daha da arttığı görülmektedir.

1980'li yıllarda turizm, 1990'lı yıllarda ise eğitim ve sağlık sektörlerinde sermaye stokunda yükselme görülmektedir. Günümüzde ekonomi geneli kıyaslandığında hizmetler sektörü ile ilgili sermaye birikimin arttığı ve bu artışın hızlandığı tespit edilmiştir.

2000 yılında Türkiye ekonomisinde sermaye stokları sektörler bazlarında incelendiğinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir. Bunlar;

Tablo 1: Sermaye Stokunun Sektörler Bazında Değerlendirilmesi.

Sektörler	Sermaye Stoku
Hizmetler Sektörü	%69,2
Sanayi Sektörü	%26,3
Tarım Sektörü	%4,5

Alt sektör sermaye stokları incelendiğinde bunlar da aşağıda değerleri incelenmektedir.

Tablo 2: Sermaye Stokunun Alt Sektörler Bazında Değerlendirilmesi.

Alt Sektörler	Sermaye Stoku
Madencilik Sektörü	%1,5
İmalat Sanayi	%18,2
Enerji Sektörü	%6,5
Ulaştırma Haberleşme Sektörü	%19
Turizm Sektörü	%2,6
Eğitim Sektörü	%2,9
Sağlık Sektörü	%2,3
Hizmet Sektörleri	%6,9

Ekonomi için önemli olan faktörlerden biri de çalışan başına sermaye stoku olarak görülmektedir. Çalışan başına sermaye stoku; üretim sürecinde kullanılabilecek en temel değişkenlerden biri olarak tanımlanmaktadır.

Enerji, ulaştırma-haberleşme, madencilik sektörleri çalışan başına sermaye stokunun en yüksek olduğu sektörler olarak görülmektedir. Ekonomi genelinde çalışan başına sermaye stokundaki artış oranı yıllık ortalama %4 civarındadır. Çalışan başına sermaye stokundaki artış ulaştırma-haberleşme sektöründe %5,3, madencilik sektöründe ise %5 olarak gerçekleşmiştir.

1.3.3.Dış Borçlar

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri'nin kullanılması sonucunda Türkiye ithal ikameci politikasını bırakmış, bunun yerine ihracat temelli sanayileşme politikası yürürlüğe konulmuştur. İhracata dayalı sanayileşme politikası ile birlikte ekonomide yapılanlar şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar;

- İthalatta bulunan yasakların azaltılıp, ithalatın kolaylaşmasının sağlanması,
- Kambiyo rejiminin liberalleşmesinin sağlanması,
- Türk parasının gerçekçi bir şekilde değerlendirilmesi⁴⁶.

Bu dönem içerisinde yatırıma yönelik olarak dış kaynakların kamu kesiminde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu da iki önemli sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunlardan birincisi; borç alınan fonların hangi yatırımlarda kullanıldığı ile ilgili olarak görülmektedir. İkinci sorun ise; kamu kesiminin dış ticaretteki payı olarak görülmektedir⁴⁷.

Ülkelerin dış borçluluk durumları incelendiğinde, bu oranların belli sınırı aşmış olmadığına bakılmaktadır. Buna göre de borç yükünün ne kadar ağır yada ne kadar hafif olduğuna bakılmaktadır. Bu oranlarla ilgili olarak aşağıdaki formülazasyon elde edilmiştir.

⁴⁶ İ. Uludağ ve V. Serin, **Dış Şoklara Karşı Dünyada ve Türkiye’de Geliştirilen İstikrar Politikaları**, İstanbul: İTO Yayını, 1987, s.94.

⁴⁷ TOBB, **Ekonomik Rapor**, 1993, s.89.

Toplam Dış borç/GSMH > %50

Toplam Dış borç/İhracat oranı > %275

Dış borç servisi/İhracat>%30

Dış borç faiz servisi/İhracat>%20 ise ülke aşırı borçlu sayılmaktadır.

Orta derece borçlu olmak için bu değerlerin sırası ile %30-50, %160-270, %18-30, %12-20 olması gerekmektedir.⁴⁸

Türkiye'nin dış borç oranlarının 1984-1986 yıllarında arttığı yapılan çalışmalar sonucunda görülmektedir. 1980 yılı sonrasında Türkiye'de ihracat oranlarında yükselme görülmektedir.

1.3.4.Uluslar Arası Örgütlerle İlişkiler

1980 sonrası dönem içerisinde Türkiye'nin dış borçlarında yaşanan gelişmeler iki döneme ayrılmaktadır. Bu dönemler 1980-1990 dönemi ve 1990 sonrası dönemdir. 1980'li yıllarından sonra ekonomide görünen sorunlar şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar;

- Türkiye'de iç ekonomik dengenin bozulması,
- Dış ticaret içerisinde yaşanan dengesizlikler,
- Dış kaynak ihtiyacıdır.

Türkiye özellikle ihracat yapmak için bu sorunların ortadan kalkması için ekonomik yapısında değişiklikler yaratmıştır. Ekonomisini dışa açan Türkiye belirli kurumlarla işbirliği yapmaya başlamıştır. Türkiye'nin işbirliği yaptığı kurumlar şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar;

- OECD,
- IMF,
- Dünya Bankası.

---

⁴⁸ Evgin T., **Dünden Bugüne Dış Borçlarımız** , Ekonomik Araştırma Genel Müdürlüğü, Araştırma İnceleme dizisi, 26, 2000 Ankara.

Dünya Bankası Türkiye'ye şartlı yapısal uyum kredileri sayesinde beş ayrı dönem içerisinde kredi sağlamıştır. Türkiye Dünya Bankası'ndan şartlı yapısal uyum kredisi alan ülkeler içerisinde yer almaktadır.

IMF ile Türkiye ilk olarak 1980 yılında üç yıllık bir stand by anlaşması imzalamış ve bu anlaşma yürürlüğe girilmiştir. Bu anlaşma 1980-1983 yılları arasında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma ile ilgili yapılan önlemler aşağıda sıralanmaktadır. Bunlar⁴⁹;

-Türkiye'de para arzında kısılma gerçekleştirilerek, serbest faizin uygulanmaya başlaması,

-Türk Lirasının yüksek oranda devalüasyona uğraması,

-Kamu harcamalarında kısılma gerçekleşmesinin sağlanması,

-Türkiye'de bütçe açığının küçültülmesinin sağlanması,

-KİT ürünlerine açıklarını kapatabilmek için zam yapma yetkisinin verilmesinin sağlanması,

-Türkiye'de ekonomideki sübvansiyonların asgariye indirilmesinin sağlanması,

-Fiyat kontrollerinin azaltılmasının sağlanması,

-Türkiye'de ekonomide esnek kur ve günlük döviz kuruna geçişin sağlanması,

-Yabancı sermaye girişlerini hızlandıracak önlemler alınmasının sağlanması,

-İhracata dayalı sanayileşmenin arttırılması,

-İhracata sürekli olarak destek verilmesinin sağlanması.

1983 yılı Haziran ayında ve 1984 yılı Nisan aylarında iki yeni stand by anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmalarla kullanılan IMF kredilerinin toplamı ise 1.474 milyon SDR olarak görülmektedir⁵⁰.

⁴⁹ E. Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2007)**, Ankara: İmaj Yayınevi, 2007 s.55.

⁵⁰ S. Altın, **Türkiye Ekonomisinin Gelişimi Açısından Dış Kaynakların Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s.25.

1.3.5.Neoliberal Politikalara Geçiş

1980 yılında Türkiye’de neo-liberal ekonomi politikaları sonucunda devlet bütçesi uygulamaları gerçekleştirilmektedir. 1980 yılında uygulanan ekonomi şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar;

- Yabancı sermaye girişini destekleyici faaliyetlerin uygulanması,
- Dışa açık büyüme politikalarının uygulanması,
- Bütçe uygulamaları,
- Sosyo-ekonomik sorunların çözülmesi⁵¹.

Türkiye’de kişi başına düşen gelirler aşağıda sıralanmaktadır. Bunlar;⁵².

Tablo 3: 1998-2015 arası GSYH

Yıl	GSYH (Dolar)
1998	4.442
1999	4003
2000	4.229
2001	3.084
2002	3.581
2003	4.698
2004	5.961
2005	7.304
2006	7.906
2007	9.656
2008	10.931
2009	8.980

⁵¹ S. Güzelsarı, **Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü**, İstanbul:Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul: Ezgi Matbaacılık, 2008, s.97.

⁵² DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2015)**, Kamu Finansmanı, (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCC41EB0226750A883>, 01.04.2017.

2010	10.560
2011	11.205
2012	11.588
2013	12.480
2014	12.112
2015	11.019

Ekonomik büyüme oranı ile kişi başına gelir düzeyindeki düşük oranlar sosyo-ekonomik az gelişmişliğin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Neoliberal politikalar ekonomide zaman zaman kısa iyileşmeler sağlasa da uzun dönemde ekonomik krize ve ekonominin zayıflamasına neden olmaktadır.

2.ADALET VE KALKINMA PARTİSİNİN EKONOMİ ANLAYIŞI (2002-2012)

2.1.Adalet ve Kalkınma Partisinin Kuruluşu

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi yürürlüğe girmiş ve ilk girdiği seçimlerde tek parti olarak seçimlerden çıkmayı başarmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin doğuş nedeni Milli Görüş geleneğinin yaşadığı yol ayrımı olarak görülmektedir. 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle halk ekonomik ve siyasal riskleri ortadan kaldıracak bir partinin başa geçmesini istemişlerdir. Bunun sonucunda ise 3 Kasım 2002 seçimlerinde Meclis'te temsil edilen tüm partiler %10 luk seçim barajının altında kalmıştır. Halk koalisyon hükümetleri yerine Adalet ve Kalkınma Partisi'ni iktidara getirmiştir.

Recep Tayyip Erdoğan beklenmeyen bir şekilde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmesi ile ülkenin büyük kesiminde tanınır hale gelmişti. Fazilet Partisinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması ardından Milli görüş geleneğinin yeni partisi Saadet Partisine katılmak yerine Recep Tayyip Erdoğan ve arkadaşları AK Partiyi kurmuş ve girilen ilk seçimde zaferlerinin ilkinizi kazanarak seçimlerden galip çıkmıştır.

2.2.Parti ve Hükümet Programında Ekonomi

Adalet ve Kalkınma Partisi Kasım 2002 yılında iktidara gelmiştir. Bu dönemde Türkiye krizlerin en büyüğünü yaşamaktaydı. Türkiye’de yaşanmış olan 2001 krizinin ardından oyların %34’ünü alan Adalet ve Kalkınma Partisi tek parti hükümeti kurmaya hak kazanmıştır. Bu duruma ülkenin genelinde uygulanan seçim barajı sebep olmuş Türk halkının %46 sının iradeleri TBMM ne yansımamıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında 2001 yılında IMF ile imzalanmış olan stand by anlaşmasını AK Parti Hükümetleri de devam ettirmiştir. Türkiye’de 1970’li yıllardan beri uygulanan en katı bütçe disiplini uygulanarak Türkiye ekonomisi normal seviyelere getirilmeye çalışılmıştır.

3 Kasım 2002 öncesi Türkiye’nin özellikleri şunlardır;

- Para birimi %100 değer kaybetmiş,
- Enflasyonu üç basamaklı hanelere ulaşmış,
- Faaliyet gösteren bankaların yarısı iflas etmiş,

Adalet ve Kalkınma Partisi’nin uygulamış olduğu mali disiplin programının da etkisiyle enflasyon %70 üzerindeyken 2006 yılında enflasyon oranı %10’ların altına gerilemiştir. Reel faizlerde %10’un altına düşmüş ve bu düşüş sonucunda Türkiye’deki tüketim ve yatırımlar hızlanarak ekonomide büyüme görülmüştür.

Ekonomideki büyüme 2002 ve 2007 yılları arasında %7 oranında gerçekleşmiştir. Ekonomide yaşanan büyüme 2009’da yaşanan küçülme nedeniyle düşüş göstermiştir. 2010 yılında ekonomik büyüme %9 iken 2011 yılında ise ekonomik büyüme %8’e düşmüştür. Bu dönem içerisinde işsizlik %14’e kadar yükselmiş ve uygulanan tedbir programlarının da etkisiyle işsizlik kriz öncesi oranlara gerilemiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara geldiği andan itibaren ekonomik büyümede yükselme görülmüş, kişi başına düşen milli gelirde yaklaşık olarak üç kat yükselme olmuştur. Bu dünyada gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümeleriyle paralel olmakla birlikte oransal olarak dünya ortalamasının üzerindedir. 2002 yılında kişi başı GSMH 3492 dolar

iken bu miktar 2011 yılında 10.000 dolara çıkmıştır. Ekonomik büyümede karşımıza çıkan en önemli sektör inşaat sektörü olarak görülmektedir. Ekonomik büyüme her ne kadar yüksek bir oranda artış sağlasa da katma değeri yüksek üretimin bu büyümeye katkısı azdır. Bu durumda sürdürülebilir büyümeyi engellemektedir. Türkiye’de kişi başına düşen gelirden artış görülmesine rağmen gelir dağılımındaki adaletsizlikte bir iyileşme olmadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye gelir adaletsizliği sıralamasında Şili ve Meksika’nın ardından üçüncü ülke olarak görülmektedir.

Yaşanan küresel krizler sonucunda Türkiye farklı pazarlara yönelmiş ve bunun sonucunda da ihracatta bir yükselme ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin Orta Doğu ve Afrika ülkeleriyle ilişkilerinde artışlar görülmüş ve bu ülkelere ihracatlarında yükselme ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin 2002 yılında olan ihracat miktarı 36 milyar dolar iken 2012 yılında da bu ihracat tutarı 156 milyar dolara yükselmiştir.

2.3.Dünya Ekonomisine Entegre Olma Çabaları

2000’li yıllar Türk siyasal hayatında yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin hükümet kurması sonucunda ekonomik, kültürel ve siyasi alanda değişim ve dönüşümler yaşanmıştır.

AK Parti’nin iktidara geldiği 2000’li yıllar Türk siyasal hayatında yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu dönem AK Parti’yi iktidara getiren siyasal, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin önemli etkisi yanında, partinin değişim ve dönüşüm vaatleriyle birleşen AB üyelik süreci başta olmak üzere küresel dinamiklerin etkisinde, siyasette ve kamu yönetiminde önemli değişimlere kapı açıldığı bir dönem olmuştur. Özellikle makro ölçekteki kalkınma planlarıyla öteden beri ülkenin geleceğini şekillendirmedeki etkinliği bilinen, kurumsal olarak da bu konumunu her platformda hissettirmeye çalışan DPT açısından AK Partili yılların yeni fırsatlar sunmanın yanı sıra riskler taşıdığı da görülmüştür.

Siyaset ve bürokrasi ilişkileri penceresinden bakıldığında bu dönemde DPT açısından en önemli ve dikkat çeken riskin, işbaşına gelen yeni iktidarın, DPT bürokrasisinin geçen kırk

yılda alışageldiği siyasi ve ekonomik alanda zayıf, kırılan, toplumsal desteği yetersiz, zoraki iktidar olan ya da koalisyonlarla işbaşına gelebilen hükümetlerden çok farklı ve çok daha güçlü bir profil çizmesidir. DPT açısından bu riski daha da artıran diğer bir olgu ise AK Parti'nin programlarında, daha önce pek çok partinin de vurguladığı; bürokrasiyi azaltma, bürokratik engelleri ortadan kaldırma vaatlerinin daha da ötesine geçerek “bürokratik devleti hizmet devletine dönüştürme, bürokratik oligarşiyi yıkma” idealine yaptığı kuvvetli vurgudur.

AK Parti'nin bürokrasiyle mücadeledeki kararlılığı, seçim bildirgelerinde, parti ve hükümet programlarında açıkça görülmekle birlikte mücadele söyleminin partinin ileri gelenlerince sürekli dile getirilerek canlı tutulmasıyla da desteklendiği görülmektedir. AK Parti metinlerinde bürokrasi kavramı iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan ilki bürokrasinin “işlerin geciktirilmesi, kırtasiyecilik, hantallık, otoriteye aşırı bağlılık, verimsizlik” şeklindeki olumsuz anlamı, ikincisi ise bürokrasinin “kamu yönetimi aygıtı” anlamıdır. Parti metinlerinde her iki anlamı da içerecek şekilde bürokrasi kavramının çağın gereklerine uygun şekilde yeniden yapılandırılması, geliştirilmesi ve siyasetin yol göstericiliğinde etkin şekilde çalıştırılması gereği vurgulanmaktadır.

AK Parti'nin bürokrasiye bakış açısı daha spesifik ve somut olarak irdelendiğinde aşağıdaki tespitleri yapmak mümkündür. AK Parti, 2002 yılı seçim beyannamesinde bürokrasiye ilişkin olarak iş ve işlemlerde bürokrasinin yoğunluğuna vurgu yaparken, siyasetin alanının daraltılarak bürokrasinin siyasetin yerine ikame edilmesine karşı olduğunu belirtmektedir. Yine aynı metinde Parti, bürokratik yapıların, temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasına müdahale edemeyeceğini belirterek; uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınan temel hak ve özgürlüklerin eksiksiz olarak hayata geçirilmesinin sağlanacağına vurgu yapmaktadır. Bu ifade bir ölçüde AK Parti'nin uygulayacağı reformların yol haritasını göstermektedir.

2002 yılında iş başına gelen Abdullah Gül'ün başkanlığında 58. Hükümet Programı'nda bürokrasiye ilişkin ağırlıklı olarak yatırımcıların önlerindeki bürokratik işlem ve engellerin kaldırılmasına vurgu yapılmıştır⁵³. 58. Hükümetin 3 Ocak 2003 tarihli Acil Eylem Planı'nda (AEP) da bürokrasiye bakışı bürokratik formalitelerin azaltılması noktasındadır⁵⁴.

⁵³ 58. Hükümet Programı, TBMM, 01.04.2017

⁵⁴ 58. Hükümet AEP, NTV, 01.04.2017

Bu metinlerdeki yaklaşım, AK Parti iktidarının henüz iş başına geldiği ilk yıllarında bürokrasiyle açık bir çatışma içine girmediği, daha sonradan bürokratik oligarşi olarak adlandıracağı bu yapıyı başlangıçta açıkça hedef tahtasına koymayarak, temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi ve demokratikleşme reformlarıyla bürokrasiye karşı belirli kazanım elde etmek istediği şeklinde yorumlanabilir⁵⁵. Nitekim AK Parti özellikle ilk yıllarında bürokratik ve ideolojik merkezlerin direncini kırmak için küreselleşmenin gücünü kullanarak temel hak ve özgürlükler ile sivil toplumun geliştirilmesi konusunda önemli reformlara imza atmıştır. Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakanlığında 2003 yılında kurulan 59. Hükümet Programı'nda ise bürokrasiye “bürokrasinin azaltılması ve bürokratik engellerin kaldırılması” şeklindeki yaklaşım sürdürülmekle birlikte önemli bir farklılık olarak “Hükümetimiz, toplumdan aldığı yetki çerçevesinde;... Ahlakî değerlere sahip bir bürokrasi oluşturmayı ön planda tutacaktır”⁵⁶ ifadesi dikkat çekmektedir. Bu ifade AK Parti'nin, bürokrasinin mevcut durumunu nasıl tanımladığına ilişkin önemli ipuçları içermektedir⁵⁷.

2007 yılı seçim beyannamesinde, Bilgi Edinme Kanunu ve E- Devlet Projesi başta olmak üzere yapılan reformlarla katı bürokrasi yapısından, ihtiyaç ve isteklere karşı daha duyarlı ve halkı ile içiçe sürekli halkın söz sahibi olunması için uğraşıldığı bir yönetime geçilmeye çalışılmıştır. Söz konusu beyannamede ve Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakanlığında kurulan 60. Hükümet Programı'nda kamu görevlilerine, hizmet sunmakla yükümlü oldukları vatandaşlara yönelik tutum ve davranışlarında olumlu ve yapıcı olmaları gerektiği uyarısı yapılmıştır^{58, 59}.

2011 yılı seçim beyannamesinde AK Parti, siyaset kurumunun tekrar itibar kazanarak vatandaşların bütün taleplerinin muhatabı haline geldiğini, kendi kurumsal sınırlarının dışına taşarak siyaset kurumunun sınırlarını daraltan, kimi zamanda yok sayan anlayışların kendi sınırlarına çekilmesinin sağlandığını belirterek⁶⁰ tüm bürokratik yapıların (asker, sivil ve yargı bürokrasisi) geçmişten gelen vesayetçi anlayışının kırıldığını ifade etmektedir. Söz konusu beyannamenin “Vatandaş ve Sonuç Odaklı Yönetim” başlığı altında yönetimde keyfiliğin yerini şeffaf ve hesap verebilir bir yönetimin aldığı, devletin hizmet devletine dönüştüğü,

⁵⁵ 58. Hükümet AEP, NTV, 01.04.2017

⁵⁶ Etyen Mahçupyan, 24.01.2013, www.zaman.com.tr

⁵⁷ 59. Hükümet Programı, TBMM, 01.04.2017

⁵⁸ AKPARTİ, “AK Parti Seçim Beyannamesi”, <http://www.akparti.org.tr/site/dosya/59647>, 2011, s.60.

⁵⁹ 60. Hükümet Programı, TBMM, 01.04.2017

⁶⁰ AKPARTİ, “AK Parti Seçim Beyannamesi”, <http://www.akparti.org.tr/site/dosya/59647>, 2011

bürokrasinin de vatandaşların yaşamlarını kolaylaştıracak şekilde yeniden düzenlendiği vurgulanmaktadır.

2012 tarihli AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu adlı belgede yönetime millet iradesinin yansımaları “siyasallaşma” olarak yaftalayarak kullanılamaz hale getirmeye, belirli çevrelerin ve bürokratik oligarşinin baskısı ile yönetilen bir yönetim şekli oluşturmaya çalışan düşüncenin, AK Parti’nin disiplinli ve kararlı uğraşları sonucunda etkinliğini kaybettiği; siyasetin gelişiminin artık halkın iradesini güçlendirecek demokratik yönetimin gelişimi olarak algılanmaya başlandığı belirtilmektedir⁶¹. Bununla AK Parti’nin on yıllık iktidarı süresince bürokrasiyi olması gereken yer olan “kamu hizmeti aygıtı” pozisyonuna çekmede yasal/kurumsal düzenlemelerle birlikte toplumun bürokrasiye yönelik algısında da önemli bir değişimin gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Bu anlamda, kuruluşundan 2012 yılına kadar olan on yıllık süreyi kapsayan süreçte yasal kurumsal reformların yanında AK Parti metinlerinin incelenmesinde AK Parti’nin siyaset-bürokrasi ilişkilerinde “yüksek siyaset” olarak adlandırılan bir stratejiyle hareket ettiği, siyaset kurumunu problemlerin çözüm mercii ve mekanizması haline getirmekle bürokrasi karşısında siyaset kurumunun etkisini, güvenilirliğini ve gücünü artırdığı görülmektedir.

2.3.1.AB İle İlişkiler

1959 yılında Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler başlamıştır. O dönemde Avrupa Birliği’nin adı Avrupa Ekonomik Topluluğu’ydu. Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu’na başvurusu 1963 yılında yapılmış olan Ankara Anlaşması’nı imzalaması ile başlamıştır. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne hazırlık çalışmaları 1963-1970 yılları arasında gerçekleşmiştir.

Avrupa Birliği ile 23 Kasım 1970’te imzalanıp 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Ekonomik Protokol ile geçiş dönemi düzenlenmiştir. Bu protokol ile belirli süreçlerin başlatılması planlanmıştır. Bu süreçler;

---

⁶¹ AKPARTİ, “AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu”, <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon>

-Sanayi ürünlerini konu alan Gümrük Birliği'nin taraflar arasında zamanla bir zemine oturtulması,,

- işçilerin Avrupa Birliği üyesi ülkelerle karşılıklı bir şekilde serbest olarak dolaşımlarının sağlanması,

-Türkiye'de tarım ürünlerinin giderek genişleyecek bir tercihli ticaret rejiminin uygulanmasının sağlanması,

-Belirlenen alanlarda Türkiye ve Avrupa Birliği arasında mevzuat ve politikalarının yaklaştırılmasının sağlanması,

-Avrupa Birliği'nde uygulanan hizmetlerin serbest dolaşım süreçlerinin başlatılmasının sağlanması olarak sıralanmaktadır⁶².

Türkiye aday ülke olarak Helsinki zirvesi ile ilan edilmiştir. Bunun ardından Avrupa Komisyonu tarafından 24 Mart 2001 tarihinde Katılım Ortaklığı Belgesi Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesi'nde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu belge sonucunda AB Müktesabatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı (Ulusal Program) 19 Mart 2001 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 3 Kasım 2002 tarihinde iktidara gelmesi sonucunda Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkilerini Adalet ve Kalkınma Partisi üstlenerek uygulamaya başlamıştır.

Adalet ve Kalkınma Partisi Avrupa Birliği ile müzakerelere iktidar geldiği günden itibaren başlamıştır. Helsinki zirvesi Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkilerinde ayrıntılı bir şekilde Türkiye'nin adaylık sürecinin çerçevesini belirlemiş ve uygulamaya koymuştur.

Kopenhag'ta 12-13 Aralık 2002 tarihinde özellikle aday ülkeler için yapılmış olan ve önemli kriterleri belirleyen en önemli Avrupa Birliği Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Yapılmış olan Zirvede Türkiye'nin uyum yönünde kaydetmiş olduğu ilerlemeler önemle karşılanmıştır. Yapılmış olan bu Zirve'nin en önemli sonucu Aralık 2004 yılında toplanacak Zirve'nin yapacağı değerlendirmeler sonucunda Türkiye Kopenhag siyasi kriterlerine yerine getirdiği yönde bir karar alması sonucunda tam üyelik müzakerelerinin hemen başlatılacağı ifade edilmiştir.

---

⁶² Suavi Kemal Yazgaç, **Avrupa Birliği**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005, s.72.

Aralık 2011’de AB Konseyi tarafından kabul edilmiş olan Pozitif Gündem, Mayıs 2012’de Türkiye tarafından uygulanmaya başlamıştır. Pozitif Gündemin amacını şu konular oluşturmaktadır. Bu konular aşağıda sıralanmaktadır;

- Diyalog, Vizeler, Hareketlilik ve Göç,
- Ticaret,
- Enerji,
- Terörizmle Mücadele,

2011 yılında Türkiye ile Avrupa Birliği arasında ticaret 120 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönem içerisinde Türkiye’ye Katılım Öncesi Mali Yardım Aracından 856 milyon euro tahsis edilmiştir⁶³.

2.3.2.IMF ve Dünya Bankası İle İlişkiler

2001 yılında Türkiye’de yaşanan ekonomik krizi sonrasında sıkı reform ve düzenlemelere gidilerek ekonomik performansında yükselme görülmüştür. Bunun sonucunda da Türkiye’nin makro ekonomik göstergelerinde iyileşme görülmüştür.

Türkiye ekonomisinin iyileşmesi ile birlikte IMF ve Dünya Bankası ile bağımlılık da azalma görülmüştür. Türkiye ile IMF’nin tarihi şu şekilde sıralanmaktadır.

-Türkiye ilk kez IMF’ye 1961 yılında satın almış olduğu Stand by anlaşması sonucunda borçlanmıştır. En son düzenlemesini ise 2005 yılında gerçekleştirmiştir. 2005’de yapılan son sözleşme ise 19. Stand by anlaşmasıdır.

-Türkiye’nin 1961-2005 yılları arasında alınan krediler dahilinde şu ana kadar 50 milyar dolara eş değer kredi almıştır.

---

⁶³ <http://www.uiportal.net/2012-ab-ilerleme-raporu-degerlendirmesi.html>, Erişim Tarihi: 01.04.2017

-Türkiye 1961-1964 yılları arasında IMF'nin destek sağlamış olduğu 61 ülkeden en çok kredi çeken ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

-Türkiye Güney Kore'den sonra IMF'den en çok kredi kullanan ikinci ülke olarak karşımıza çıkmaktadır ⁶⁴.

Dünya Bankası üyeliği IMF'ye üye olan tüm ülkelere açık olarak görünmektedir. Türkiye Dünya Bankası'na 1947 yılında üye olmuştur. İlk kredi kullanımı ise 1950 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye 1950-2003 yılları arasında 160'dan fazla Dünya Bankası ile kredi anlaşması gerçekleştirmiştir.

2.4.Büyüme Öncelikli Ekonomi Anlayışı

Adalet ve Kalkınma Partisi ekonomide 2007 yılına kadar en olumlu dönemi yaşamıştır. Bu dönemler incelendiğinde Adalet ve Kalkınma Partisi içerisinde çoğulcu bir yapıdan söz edilebilmektedir. AK Partinin kuruluş dönemindeki istişare kültürü özellikle 2008 AK Partinin kapatılması davası ile birlikte daha tek sesli bir yönetime evrildiği görülmektedir. AK Parti 2007 sonrası Ekonomi karar alıcılarının üzerindeki etkisini arttırmıştır. 2007 yılından itibaren ekonomide görülen görece gerilemede Avrupa Birliği'nin etkisi de vardır. Avrupa Birliği'nin Türkiye üyeliğini engelleme girişimi Türkiye'de olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

2.5.Özelleştirmeler

Türkiye'de ilk özelleştirme uygulamaları 1986 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye 24 yıl içerisinde 39 milyar 600 milyon 581 bin dolarlık bir özelleştirme gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu özelleştirmelerin 30 milyar 734 milyon dolarlık bölümü 7,5 yıllık AK Parti iktidarında gerçekleşmiştir.

---

⁶⁴ Bakan Çağlayan: IMF'ye 5 Milyar Dolar Borç Verdik, <http://ekonomimilliyet.com.tr/bakan-caglayan-imf-ye-5-milyar-dolar-borc-verdik/ekonomi/ekonomidetay/05.07.2012/default.htm>

AK Parti iktidarında gerçekleşen en büyük özelleştirme olarak Türk Telekomünikasyon A.Ş.'nin %70 e varan hissesinin satılması örnek verilebilmektedir. Sonrasında Erdemir'in %46,12'lik hisse satışı, Petkim'in %34,5 ve ardından %51 blok hisse satışı, TEKEL'in 6 sigara fabrikasının satışı, sonrasında 140 taşınmazın satışı olarak görülmektedir.

2.6.Bankacılık Sektörünün Yeniden Düzenlenmesi

1999 yılı sonrasında bankacılık sisteminde yeniden yapılandırma süreci enflasyonla mücadele programı ile başlatılmıştır. 2001 yılında da geniş olarak bankacılık yeniden yapılandırma programı açıklanmıştır. Bankaların denetimi geçmişte Hazine ve T. C. Merkez Bankası'nda yapılmıştır. 2000 yılından itibaren denetimi ise BDDK tarafından yapılmaktadır.

Bankacılık Sektöründe yeniden yapılandırma süreci şu aşamalarla gerçekleşmektedir.

-Bankaların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu bünyesinde bulunanların en kısa sürede çözüme kavuşturulmasının sağlanması,

-Kamu Bankalarının finansal ve operasyonel açıdan yeniden yapılandırılmasının sağlanması,

-Türkiye'de yaşanan krizlerden olumsuz yönde etkilenen özel bankaların sağlıklı bir yapıya kavuşmasının sağlanması,

-Bankacılık sektöründe gözetim ve denetimin etkinliğinin artmasının sağlanması,

-Bankalar arasında etkin ve rekabetçi bir yapıya ulaşmasının sağlanması,

-Yasal ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi olarak belirlenmiştir.

3.ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN ANALİZİ (2002-2012)

3.1.Ekonomik Büyüme ve Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)

Türkiye ekonomisi 2002 yılında krizden çıkabilmek için bir takım adımlar atmıştır. Özellikle 2003 yılından itibaren küreselleşen dünya içinde güçlü bir büyüme dönemi içine girmiştir. Bu dönem içerisinde hükümet;

- Makroekonomik istikrarın sürekli kılınmasını sağlayacak,
- Ekonominin esnek, etkin ve üretken bir yapıya ulaşmasına yol açacak, politikaların arayışına girmiştir.

Türkiye ekonomisi 2002-2007 yılları arasında incelendiğinde ekonomide büyüme oranlarının yükseldiği, ithalat ve ihracatta artışlar görüldüğü, enflasyonun düştüğü ve işsizliğin azaldığı görülmektedir.

Türkiye ekonomisi için 2002-2012 yılları arasında en zor yıl 2009 yılı olmuştur. Dünyada yaşanan küresel krizin sonuçları Türkiye'yi derinden etkilememekle birlikte reel sektör üzerinde bir kısım etkileri görülmüştür. Türkiye'de 2001 yılında yaşanan krizden sonra Türkiye'nin uygulamış olduğu yapısal reformlar ülkenin kamu maliyesinin güçlenmesine, bankacılık sektörünün alt yapısının da güçlenmesine neden olmuştur. Bundan dolayı 2009 küresel krizini Türkiye daha rahat bir şekilde atlattır.

Türkiye'nin küresel krizi atlattmak için aldığı önlemler şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar;

- Devlette vergi desteklerinin yapılması,
- Varlık barışı uygulamasına geçilmesi,
- Vergi borçlarının taksitlendirilmesi,
- ÖTV ve KDV'de indirim yapılması,
- KOBİ'lere Kurumlar Vergisi Muafiyeti getirilmesi.

- Çalışma ödeneği ve işsizlik ödeneğinin arttırılması,
- İŞKUR'un mesleki eğitim faaliyetlerinin geliştirilmesi,
- KOSGEB ve İŞKUR tarafından girişimcilik ve eğitim desteğinin sağlanması,
- Mevcut istihdamın üstünde ilave istihdam için prim desteğinin sağlanması,
- Yatırım teşvikleri.

Türkiye’de 2001 yılında alınan tedbirler sonucunda 2002-2007 yılları arasında Türkiye’de yüksek ekonomik büyüme oranları gerçekleşmiştir. 2007 yılında dünyada yaşanan küresel kriz nedeniyle Türkiye’nin ekonomik büyüme oranlarında görece düşüşler meydana gelmiştir.

2009 yılında küresel krizi ile birlikte Dünyada çoğu ülke ekonomisin küçülmüş alınan tedbirlere rağmen Türkiye’de ekonomik daralma oranı %4,8 olmuştur. Türkiye’nin 2002-2012 yılları arasındaki ekonomik büyüme oranı ise %5,2 olarak bulunmuştur⁶⁵. 2010 yılında büyüme oranı %9,2, 2011 yılında da büyüme oranının %8,8 olduğu tespit edilmiştir.

Ekonominin bir dönemden ötekine üretim artışına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyümesi adı verilmektedir. Örnek vermek gerekirse; tek olarak ekmek üreten bir ekonomide 2011 yılında piyasa fiyatı 1 TL olan ekmekten 100 adet üretilmişse Gayri Safi Yurtiçi Hasıla şu şekilde hesaplanmaktadır.

$$GSYH\ 2011 = 100 \times 1 = 1000\ TL$$

2012 yılında 2011 yılındaki üretimle aynı standart ve kalitede 110 ekmek üretilmişse o ekonomi 2012 yılında 2011 yılına göre %10 büyüme kaydetmiştir.

2002 yılından itibaren Türkiye büyümesini farklı yaklaşımlarla hesaplamıştır. Özellikle bu hesaplama cari fiyatlar sonucunda dolar cinsinden GSYH ve 1998 yılına göre sabitleştirilmiş enflasyondan GSYH değerlerini ekleyip 2002-2012 yılları arasındaki tablo elde edilmiştir.

⁶⁵ Fatih Acar, **Türkiye Ekonomisine Genel Bakış (2001-2013)**, Ankara:ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, 2011, s.18.

Tablo 4 2002-2012 arası GSYH

Yıllar	Cari Fiyatlarla GSHY(milyar TL)	Dolar cinsinden GSHY (milyar \$)	Sabit Fiyatlarla GSHY(milyar TL)	YO Nüfus (Milyon)	K.B GSHY (TL)	K.B GSHY (\$)	K.B GSHY (Sabit TL)
2002	350,5	231,0	72,5	66	5.311	3.500	110
2003	454,8	305,0	76,3	66,9	6.798	4.559	114
2004	559,0	390,0	83,5	67,7	8.257	5.761	123
2005	648,9	481,5	90,5	68,6	9.459	7.019	132
2006	758,4	526,4	96,7	69,4	10.928	7.585	139
2007	843,2	648,8	101,3	70,2	12.011	9.242	144
2008	950,5	742,1	101,9	71,1	13.368	10.437	143
2009	952,6	617,6	97,0	72,1	13.212	8.566	135
2010	1098,8	735,8	105,9	73	15.052	10.079	145
2011	1297,7	774,0	115,2	74,1	17.513	10.445	155
2012	1416,8	786,3	117,8	74,9	18.929	10.505	157
Büyüme	4 katın üzerinde	3.4 kat	%63		3,6 kat	3 kat	%44

Not: GSYH: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, YO Nüfusu: Yıl ortası nüfusu, KB GSYH: Kişi başına GSYH (ya da kısaca kişi başına gelir.)

Gayri safi yurt içi hasıla o yıl içerisinde geçerli olan fiyatlarla hesaplanmaktadır. Bu o yılın fiyat artışlarını da içinde barındırmaktadır. Bulunan tutar o yılın ortalama dolar kuruna bölünerek dolar cinsinden Gayri safi yurt içi hasıla hesaplanmaktadır. Gayri safi yurt içi hasıla cari fiyatlarla TL cinsinden hesaplandığında ekonominin 2002 den 2012 yılına kadar 4 kat büyüdüğü, dolar cinsinden ise 3,5 kat büyüdüğü görülmektedir. 1998 yılı fiyatları baz alınarak 2002-2012 yılı sonuna kadar olan büyüme incelenirse ekonominin büyümesinin %62,5 oranında olduğu görülmektedir. Buradaki büyüme fiyat artışlarından kaynaklanan sanal büyüme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu hesaplar bir kenara bırakılıp insanların hayatları incelendiğinde ekonominin büyüme gerçekleştirdiği görülebilmektedir. Teknolojik gelişmeler, üretimin kitleselleşmesi ülkede makroekonomik istikrarın da sağlanmasıyla İnsanlar daha iyi konutlarda oturmakta, teknolojik araçlar kullanmakta, daha iyi araçlar kullanmaktadırlar. Bu da ekonomik büyümenin en önemli işaretidir⁶⁶.

3.2.Kamu Maliyesi ve Fiyat İstikrarı

Kamu maliyesi göstergeleri ekonominin durumunu açıklamak açısından büyük önem taşımaktadır. Kamu maliyesi üzerinde yaşanan iyileşmeler özellikle karar alıcıların elini rahatlatırken, ülkelerin o ülkenin ekonomisi hakkındaki görüşlerini de ılımlı hale getirmektedir.

2002 yılından itibaren Türkiye’de siyasi ve ekonomik istikrar sağlanmıştır. Uygulanan ekonomik programlar ve politikalar sonucunda da Türkiye içerisinde eskiye nazaran daha güvenli bir ekonomi ortamı oluşmuştur. Bunun sonucunda da Türkiye’de makroekonomik göstergelerde iyileşmeler görülmüş, bütçe uygulamalarında da iyileşmeler yaşanmıştır.

Türkiye’de özellikle 2002 yılından sonra özelleştirme politikaları kararlılıkla uygulanmıştır. Kamunun ağır yükü ve sürekli olarak artan borçlanma ihtiyacının önüne geçilerek ekonomide verimlilikte yükselme gözlenmiştir. Bu noktada KİT’ler gruplandırılarak KİT’lerin özelleştirilmesi planlı bir şekilde gerçekleşmiştir.

Türkiye’de 1985-2002 yılları arasında toplam özelleştirme gelirleri 8 milyar dolar iken 2005 yılında bu miktar 8 milyar doları aşmıştır. Yapılan bu özelleştirmeler sonucunda ülkede yapılan yatırımlar ve döviz gelirlerinde yükselme gözlenmiştir. Bunun sayesinde sermaye piyasası genişleyerek, mali yapının güçlendirilmesi sağlanmıştır. Türkiye bu sayede 2008 yılında gerçekleşen küresel krizden asgari düzeyde etkilenmiştir.

Türkiye’de bütçe gelirlerinin miktarı 2002 yılından itibaren artış göstermiştir. 2002 yılından 2008 yılına kadar bütçe açığında azalma görülmektedir. 2008 yılından itibaren de

---

⁶⁶ <http://www.mahfiegilmez.com/2013/04/gercekte-ne-kadar-buyuduk.html>, Erişim Tarihi: 01.06.2017

bütçe açığında artış görülmüştür. 2010 yılında itibaren Türkiye ekonomisi toparlanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda da 2002 yılında %11,5 olarak gerçekleşen bütçe açığı 2012 yılında %2,1'e düşmüştür⁶⁷.

3.2.1.Denk Bütçe Çabaları

2002-2008 yılları arası içinde Türkiye için önemli olan Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın uygulanmasıdır. Özellikle 2001 krizinden sonra bu programın uygulanması Türkiye ekonomisinin olumluya gitmesini sağlamıştır. Türkiye'de bu dönem içerisinde bütçe politikası, faiz dışı fazla verme çabasına yönelmiştir.

2002-2007 yılları arasında bütçe gerçekleştirmeleri incelendiğinde faiz hariç bütçe giderlerinin GSYİH içindeki payının değişmediği görülmektedir. Faiz harcamalarında ise büyük bir düşüş olduğu tespit edilmiştir. Faiz harcamalarında yaşanan bu düşüş olumlu olarak tanımlanmaktadır. 2002 yılından 2007 yılına kadar özellikle Türkiye'nin cari açık ve borç stokunun artması, ülkeye gelen sıcak paranın artması, ülkeye giren sıcak paranın yaratmış olduğu bol likiditeden kaynaklanmaktadır.

Türkiye 2003 başında dış borç stoku 129,6 milyar dolar

2008 Haziran döneminde dış borç stoku 284,4 milyar dolar olarak görülmektedir⁶⁸.

Türkiye'de 2007 yılı içerisinde ülkede bulunan sıcak para miktarı 107 milyar dolar bulurken, 2008 krizi sonrasında bunun azalma gösterdiği görülmektedir⁶⁹.

2008 yılı dünya piyasaları için olduğu kadar Türkiye içerisinde çok önemli bir yıl olmuştur. Bu dönem içerisinde bütçe politikası krizin etkisi ile ortaya çıkmıştır. Türkiye'de 2008 yılından 2009 yılına kadar krizin tüm etkileri tüm sektörlerde gözlenmiştir. Özellikle bu dönemde yaşananlar şu şekilde sıralanmaktadır.

---

⁶⁷ Erdal Tanas Karagöl ve Ülkü İstiklal Ortakaya, **Geçmişten Günümüze Kamu Maliyesi**, İstanbul:SETA, Sayı:79, 2014, s.17-18.

⁶⁸ Erinç Yeldan, "**Küresel Kriz Türkiye'yi Nasıl Etkileyecek?**", İstanbul:Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ekim 2008, 2008, s.12.

⁶⁹ Mustafa Durmuş, **Kapitalizmin Krizi, Küresel Krizin Eleştirel Bir Çözümlemesi**, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2011, s.169.

- İşsizlik rakamlarında aşırı yükselme,
- İmalat sanayinde kapasite kullanım oranlarında düşüklük,
- Büyüme rakamlarının düşmesi,
- Makro ekonomik göstergelerde kötüleşme.

2008 ve 2009 yılında hazırlanmış olan bütçeler finansal krizin ciddi bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. 2008 bütçesi incelendiğinde faiz harcamalarının bütçenin %22,3'ünü oluşturduğu faiz dışı harcamaların ise bütçenin %77,7'sini oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 5 2008 Yılı Bütçesi

Bütçe Kalemleri	Ayrılan Oran
Personel Harcamaları	%24,3
Cari Transferler	%31
Faiz Harcamaları	%22,3

2009 yılı bütçesi ise küresel krizin en yoğun hissedildiği dönem içerisinde hazırlanmıştır. 2009 programında çok iyimser bir tablo izlenmiştir. Özellikle 2009 yılında ekonomik büyümenin %4 olacağı belirtilmiştir. Daha sonra bu revize edilerek değiştirilmiştir⁷⁰.

2002-2007 yılları arasında Türkiye ekonomisinde %6,8'lik bir büyüme gerçekleşmiştir. 2008 yılından sonra ortaya çıkan ekonomik kriz Türkiye'yi de etkilemiştir. Bunun sonucunda da 2009 yılında ekonomi %4,7'lik bir küçülme göstermiş, işsizlik ise %14 düzeyine çıkmıştır⁷¹.

2009 yılı bütçe açığı 2008 yılı bütçe açığından çok daha fazla bir şekilde yükselmiştir. 2008 yılında 17,4 milyar TL olan bütçe açığı, 2009 yılında 52,7 milyar TL'ya çıkmıştır.

⁷⁰ Haydar Lütfü Ejder, **Türkiye'de Mali Disiplinin Sağlanması Açısından Kamu Harcamaları Stratejisi: 1980 – 2002 Dönemi Analizi**, Ankara:Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006, s.143-144.

⁷¹ T.C. Maliye Bakanlığı, **Yıllık Ekonomik Rapor 2010**, Ankara, 2010, s.4

Vergilerdeki artış sınırlı olarak kalmıştır. 2009 bütçesi 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin bir göstergesi olarak görülmektedir⁷².

2010 yılı bütçesi incelendiğinde;⁷³

Tablo 6: 2010 Yılı Bütçesi

Bütçe giderleri	286,9 milyar TL
Bütçe gelirleri	236,8 milyar TL
Bütçe açığı	50,1milyar TL
Faiz harcamaları	58,8 milyar TL
Faiz dışı fazla	6,6 milyar

2010-2012 yıllarını kapsayan temel programın maddeleri;

-İktidarın krizi kabullenmiş olduğu,

-2009 yılı içerisinde %6 küçülmesi gereken ekonominin 2010 yılında %3,5 büyüme gerçekleştireceği,

-Program incelendiğinde ekonomi açısından iyi sonuçların elde edilemeyeceği görülmüştür. 2012 yılında milli gelir, kişi başına düşen gelir, dış ticaret, kamu borç stoku, bütçe açığı ve işsizlik verilerinin 2008 yılından daha kötü olacağı görülmektedir.

-2003-2008 yılları arasında Türkiye ekonomisi yüksek dış kaynak girişine dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir.

-2010 bütçesi incelendiğinde vergi gelirlerinin %18,2 artış gösterdiği görülmektedir. Bu artışın nedenleri arasında ÖTV ve KDV gibi dolaylı vergiler bulunmaktadır.

Bütçe açığı beklenenin altında gerçekleşmiştir. Bu Türkiye için çok önemli bir durumdur. 2010 bütçesi krizden çıkmayı kolaylaştıracak bir bütçe olmamıştır. 2010

⁷² Bağımsız Sosyal Bilimciler, **Türkiye’de ve Dünyada Bunalım**, İstanbul:Yordam Kitap, 2008, s.118-119.

⁷³ T.C. Maliye Bakanlığı, **2010 Yılı Bütçe Gerekçesi**, Ankara, Ekim 2009, s. 70.

bütçesinde bütçe artışlarının nedeni olarak ÖTV artışları görülebilmektedir. Yani bütçenin artma sebebi dolaylı vergi artışlarındaki yükselmedir⁷⁴.

2011 bütçesi incelendiğinde;

Tablo 7: 2011 Yılı Bütçesi

Bütçe Büyüklüğü	312,5 milyar TL
Personel Giderleri	72,3 milyar TL
Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Prim Giderleri	12,7 milyar TL
Mal ve Hizmet Alım Giderleri	30,5 milyar TL
Faiz Ödemeleri	47,5milyar TL
Cari Transferler	115,7 milyar TL
Sosyal Güvenlik Sistemi	28,6 milyar TL
2011 Genel Bütçe Gelirleri	292,2 milyar TL
Vergi Gelirleri	232,2 milyar TL

⁷⁴ Bağımsız Sosyal Bilimciler, **Ücretli Emek ve Sermaye, Derinleşen Küresel Kriz ve Türkiye'ye Yansımaları**, İstanbul:Yordam Kitap, 2011, s.236.

Tablo 8: 2011 Yılı Gelir Tahminleri

Gelir Vergisi	47,4 milyar TL
Kurumlar Vergisi	23,1 milyar TL
KDV	68 milyar TL
ÖTV	61 milyar TL
MTV	6 milyar TL
BSMV	4,2 milyar TL
Harçlar	7,8 milyar TL
Damga vergisi	5,7 milyar TL
2011 bütçesi bütçe açığı	33,5 milyar TL
Faiz Dışı Fazla	14,7 milyar TL

2011 Bütçe gerçekleşmesi incelendiğinde;

Tablo 9: 2011 Yılı Bütçesi (Gelir-Gider)

Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri	313 milyar 302 milyon TL
Faiz Hariç Bütçe Giderleri	271 milyar 90 milyon TL
Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri	295 milyar 862 milyon TL
Genel Bütçe Vergi Gelirleri	253 milyar 765 milyon TL

Bu sonuçlar incelendiğinde 2011 yılında merkezi yönetim bütçe açığının %56,5 oranında azaldığı görülmektedir. Fakat aynı dönem içerisinde bütçe açığı azalırken, cari açık ve borç stokunda yükselme görülmüştür. Veriler incelendiğinde 2011 yılı bütçesinin sosyal bir bütçe işlevi görmekten uzak olduğu söylenebilmektedir. 2011 bütçesinde eğitimi, sağlık ve sosyal harcamalara ayrılan pay düşük, faiz harcamalarının azalmasına karşın bütçe içerisinde yine vergi gelirlerinde adaletsiz bir yapı olduğu görülmektedir.

Tablo 10: 2012 Yılı Bütçesi

Bütçe Açığı	21 Milyar TL
Faiz Dışı Fazla	29,2 milyar TL
Merkezi Yönetin Bütçe Giderleri	350,9 milyar TL
Cari Transferler	130,2 milyar TL
Personel ve Sosyal Güvenlik Kurumları Devlet Primi Giderleri	96 milyar TL
Faiz harcamaları	50,2 milyar TL
Yatırımlar	32,1 milyar TL
Sosyal güvenlik	76,4 milyar TL
Bütçe gelirleri	392,8 milyar TL
Vergi gelirleri	277,7 milyar TL
Gelir vergisi	53,8 milyar TL
Kurumlar Vergisi	27,1 milyar TL
KDV	87,5 milyar TL
ÖTV	70,5 milyar TL
Damga ve Harçlar	16,5 milyar TL
Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	4,5 milyar TL
MTV	6,7 milyar TL

3.2.2.Tek Haneli Enflasyon Dönemi

1990'lı yıllar içerisinde ekonomik istikrarın ciddi bir şekilde yitirildiği görülmektedir. Bu dönem içerisinde kısa vadeli faiz oranlarında yükselme görülmüş, enflasyonda da ciddi yükselmeler görülmüştür bu dönem içerisinde yurt içerisindeki tasarruflar giderek azalmış, yurt içi talepte yükselmeler görülerek, ekonomide kaynak açığı büyük oranda dış borçlanma ile çözülmeye çalışılmıştır. 1994 yılında ekonomik krizin oluşmasında döviz kurlarında meydana gelen hızlı yükseliş ve kamu kesimi fiyat ayarlamaları görülmektedir. Bunun

sonucunda enflasyon çift hanelere yükselerek ekonomi de bundan olumsuz olarak etkilenmiştir⁷⁵.

2001 ekonomik krizinden sonra enflasyon hedeflemesine yönelik olarak çalışmalar yapılmıştır. Enflasyon hedeflemesi sayesinde ekonomide sadece para politikası değil maliye politikalarının da hesap verilebilirliği ile disiplini bir yükselme görülmektedir⁷⁶.

Merkez Bankası beklenen enflasyon hedefinin yakalanacağını taahhüt ederek tüm para politikası araçlarını bu doğrultuda kullanmaktadır⁷⁷. 2001 krizinin yaşanması ile birlikte döviz kuru hedeflemesine dayalı olan para politikası bırakılarak bunun yerine örtük enflasyon hedeflemesi kullanılmaya başlamıştır. 2001 yılında %54,4 olan enflasyon 2004 yılında %9,4'e düşmüştür. 2008 yılında yaşanan kriz enflasyondaki bu iyi gidişi olumsuz olarak etkilemiştir. 2008 yılında enflasyon %10,1'e çıkmıştır. 2009 ve 2010 yılında yapılan çalışmalar sonucunda da 2010 yılında enflasyon %6,4'e inmiştir. 2011 yılında para politikasının kontrol edemediği işlenmemiş gıda ürünleri, petrol ve altın fiyatları nedeniyle enflasyonda bir yükselme gözlenmiştir. 2011 yılında %10,45 olan enflasyon 2012 yılında %6,16 seviyesine gerilemiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi; fiyat istikrar odaklı ekonomik programı enflasyon beklentilerindeki yüksek tahminlere rağmen sürdürmüştür. Türkiye'de enflasyonist sürece yol açan etmenler olarak döviz kuru, kamu kesimi ve genel fiyatlama davranışları görülebilmektedir.

3.2.3.TL'dan Sıfır Atılması

Türkiye'de yaşanan enflasyon nedeniyle para değerini büyük ölçüde kaybetmiştir. 1980'li yıllara kadar Türkiye'nin para ihtiyacı kısa vadelerle tedavüle çıkarılmış olan üst

⁷⁵ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) **1996 yılına Girerken Dünya ve Türkiye Ekonomisi Raporu**, İstanbul, Ocak, 1996, s.25-28.

⁷⁶ Nazan Yiğit, **Enflasyon Hedeflemesi**, Ankara:Ankara Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Dalı, 2006, s.35.

⁷⁷ A. Hakan Kara, Musa Orak, **Enflasyon Hedeflemesi**, Ankara:Merkez Bankası Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü, 2008, s.12-13.

değerde yeni banknotlarla karşılanmaktadır⁷⁸. Bunun sonucunda ekonomik değerler milyon, milyar, trilyon ve katrilyon olarak ifade edilmeye başlamıştır. Türkiye’de bu kadar büyük paraların kullanılması Türk parasının itibarını olumsuz şekilde etkilemektedir. Paranın bol sıfırlı olmasından dolayı da günlük yaşamda bir çok sorun ortaya çıkmaktadır⁷⁹.

Paradan sıfır atılması konusu 1990’lı yıllarda ülke gündeminde birkaç kez gelmiştir. 2005 yılında paradan sıfır atılması sonucunda reformun başarıya ulaşmasında gerekli olan koşullar şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar;

- Siyasi kararlılık,
- Kamuoyu desteği,
- Ekonomide sağlanan istikrar⁸⁰.

2004 yılı itibariyle paradan altı sıfır atılmış bu da enflasyonu düşürücü bir araç olarak kullanılmaya başlamıştır. 2004 yılı ile paradan altı sıfır atılması ile birlikte enflasyon tek haneli rakamlara gerilemiş ve Türk Lirasının itibarında bir yükselme gerçekleşmiştir.

3.2.4.İç ve Dış Borçlar

Türkiye’de yaşanan 2001 krizinden sonra dalgalı kur rejimi kullanılmaya başlamıştır. Bu kur rejimi sayesinde döviz kurundaki aşırı oynaklık önlenerek belirli aralıklarla piyasaya müdahalelerin yapılması kolaylaşmış, günlük döviz alım ihaleleri düzenlenmeye başlamıştır. Rezervler, fiyat istikrarını sağlamak amacıyla kullanılmaktadır⁸¹.

Rezervler sayesinde para ve kur politikalarına olan güven sağlanmıştır. Bunun yanında rezervler sayesinde;

- Hazinenin iç ve dış borç servisi için gerekli döviz likiditesinin bulundurulması,
- İç ve dış şoklara karşı kırılabilirliğin azaltılması,

⁷⁸ Mehmet Alagöz, “Paradan Sıfır Atmanın Gerekçeleri, Sonuçları ve Türk Lirasına İade-i İtibar”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2005, 14, s.39-56.

⁷⁹ Ahmet Turan Adıyaman, “Türk Lirasından Sıfır Atılması Operasyonu ve Olası Ekonomik Sonuçları”, Sayıştay Dergisi, 52, 2005, s.102-120.

⁸⁰ İbrahim Al, **Parasal Reformlar Kapsamında Türkiye’deki Paradan Sıfır Atılması Operasyonu Üzerine Bir Araştırma**, Trabzon:Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s.55-56.

⁸¹ Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), “Merkez Bankalarında Rezerv ve Risk Yönetimi-TCMB Rezerv ve Risk Yönetimi”, 2011, s.65-68.

-Uluslar arası piyasalarda ülke ekonomisine duyulan güvenin artması sağlanmaktadır.

Türkiye ekonomisinde 2002 yılından itibaren sürekli olarak TCMB rezervlerinde bir yükseliş görülmektedir. Döviz rezervleri 2002 yılında 28 milyar dolarken 2012 yılı itibariyle 122,1 milyar dolara ulaşmıştır.

3.2.5.Özelleştirmeler

Türkiye’de 1985 ve 2013 yılları arasında bir çok özelleştirme meydana gelmiştir. Bu özelleştirmelerden elde edilen gelirler ile ilgili olan tablo aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 11: Türkiye’nin Özelleştirme Gelirleri (1985-2013)

Yıllar	Tutarı
1985-2002 Yılları (18 yıl)	8,0 Milyar Dolar
2003-2013 Yılları (10 yıl)	50,33 Milyar Dolar

Bu tabloda görüldüğü üzere özellikle 1985-2002 yılları arasında 8 milyar dolar özelleştirme geliri elde edilmiştir. 2012 yılına kadar olan dönem içerisinde Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, TMSF ve Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen özelleştirmenin toplam tutarı 50,33 milyar dolar olarak karşımıza çıkmaktadır⁸².

3.3.Sosyal Devlete Doğru

2002-2012 yılları arasındaki Türkiye’de sosyal devlet uygulamaları incelenmiş ve sosyal devlet uygulaması işsizlik, Gini katsayısındaki değişimler ve gelir dağılımı, yeni sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık başlıkları altında incelenmektedir.

⁸² Acar, a.g.e., s.25-26.

3.3.1.İşsizlik

Bir ülkede çalışmak isteyen insanların bulunup bu insanların iş bulamaması işsizlik olarak tanımlanmaktadır. Bir ekonomi içerisindeki toplam iş gücü içinde yer alan işsizler işsizlik oranı olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’de işsizlik dinamik bir özellik taşımaktadır. Türkiye’deki 2002 yılındaki işsizlik oranları incelendiğinde yaklaşık olarak işsizlik oranının %31 olduğu görülürken Avrupa Birliği üyesi ülkelerde bu oranın %14’e düştüğü görülmektedir. Son yıllarda Türkiye’deki işsizlik oranı %26 seviyesinde seyretmektedir⁸³.

Türkiye’de 1980 sonrasında işsizliğin artma nedenleri aşağıda sıralanmaktadır. Bunlar;

- 1980 sonrasında Türkiye’de yaşanmış olan hızlı kentleşme,
- İç göçlerde görülen artış,
- Gecekondulaşmada görülen artış,
- Kırdan kente tarım işçilerinin göçü.

İşsizlikle mücadele etmek için aktif ve pasif istihdam politikaları uygulanmıştır. Pasif istihdam politikaları; işsizler için yardım niteliğinde olan politikalar olarak görülmektedir. Bu politika içerisinde işsizlik sigortaları ile işsizlik yardımları yer almaktadır. 1999 yılında ilk olarak yapılan işsizlik sigortası buna örnek olarak gösterilebilmektedir.

İşsizlik sigortasının amacı; bir işletmede çalışan kişinin kendi kusuru dışında işini kaybetmesi sonucunda uğradığı ücret kaybını gidermek amaçlı olarak sigortalı olunan ve primi ödenen süre ile ilişkili olarak belli bir süre işsizlik ödeneği verilmesi olarak belirlenmiştir. İşsizlik sigortası ile ilgili olarak ilk prim 2000 yılında toplanmaya başlamıştır. İşsizlik ödemeleri ile ilgili ilk ödeme de 2002 yılında gerçekleştirilmiştir⁸⁴.

Aktif istihdam politikaları ise işsizlikle mücadelede ikinci bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Aktif istihdam politikaları; devlet tarafından işsizliği önlemek ve istihdam yaratmak için oluşturulmuş olan politikalar olarak tanımlanmaktadır. Aktif istihdam

⁸³ Ercan Tatlıdil, Yota, Xanthacou, “**Türk İşgücünün Yapısı ve Avrupa Birliği İstihdam Politikaları**”, Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt 2, Sayı2, 2005, s.8.

⁸⁴ Kuvvet Lordoğlu, Nurcan Özkaplan, **Çalışma İktisadi**, İstanbul:Der Yayınları, 2005, s.25-27.

politikaları sayesinde iş alanları açılarak bireylerin işe yerleştirilmesi ve bu şekilde işsizliğin azaltılması hedeflenmektedir⁸⁵.

Aktif istihdam politikalarının bileşenlerini oluşturan programlar şu şekilde sıralanmakta ve incelenmektedir. Bunlar;

- Kamu tarafından oluşturulmuş olan kamu programları,
- Devlet tarafından işçilere yapılan iş arama yardımları ve istihdam hizmetleri,
- İşsizlere verilmiş olan mesleki ve yeniden mesleki eğitim programları,
- İşsizler için hazırlanmış olan bağımsız çalışma programları,
- İşletmelere sunulan ücret ve istihdam destekleri,
- İşsizlere sağlanmış olan ödeme desteği⁸⁶.

Türkiye'deki iş gücü katılım oranlarının %46-48 seviyesinde seyrettiği görülmektedir. 2010 yılında bu oran %48,4 iken, 2011 yılında bu oran %48,5'e yükselmiştir. 2002-2007 dönemi içerisinde işsizlik oranı %10'larda seyrederken 2008 de yaşanan kriz nedeniyle işsizlik oranı %11'lere çıkmıştır.

3.3.2.Gini Katsayısındaki Değişmeler ve Gelir Dağılımı

TUİK tarafından her yıl Türkiye'de gelir dağılımı araştırması ile gelir ve yaşam koşulları araştırması adı altında çalışmalar yapılmaktadır. TUİK bu çalışmaları yaparken örnekleme yöntemi kullanmaktadır. Bu çalışmalarda Türkiye'nin her yerinde bulunan yerleşim yerleri ile tüm hane halkları incelenerek elde edilen sonuçlar yorumlanmaktadır. Aşağıda görülen tablo 2002 yılından bugüne kadar Türkiye'deki gelir dağılımını göstermektedir. Gelir dağılımı gini katsayısı bazında incelenmektedir. 2002 ile 2005 yılları arasında katsayının ölçümü farklı bir anket olan Hanehalkı Bütçe Araştırması anketi sonuçlarına göre yapılmaktaydı. Bu tabloda iki anket türünün de karşılaştırma sonuçları da görülmektedir.

⁸⁵Recep Kapar , “Aktif İşgücü Piyasası Politikaları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 55, Sayı 1, 2005, s. 341-371.

⁸⁶ Kapar, a.g.e., s.370.

Tablo 12 : Türkiye’de Yıllara Göre Gini Katsayısı

Yıllar	Gini Katsayısı	P80/P20
2002	0,440	
2003	0,420	
2004	0,400	
2005	0,380	
2006	0,430	9,5
2007	0,410	8,1
2008	0,410	8,1
2009	0,420	8,5
2010	0,400	8,0
2011	0,400	8,0
2012	0,400	8,0

Tablo’ya bakıldığında Türkiye’deki gelirin yıllar içinde büyük bir değişime uğramadığını, Gini katsayısının 0,40 civarında seyrettiğini göstermektedir. Gini katsayısının 0,40 seviyelerinde olması o ülkedeki gelir dağılımının bozuk olduğunu ifade etmektedir. Eski sosyalist ülkelerde (Romanya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan) gelir dağılımının adaletli olduğu ve GİNİ oran 0,30’larda olduğu Kuzey Avrupa ülkelerinde (İsveç, Norveç, Finlandiya) ise 0,25 dolayında bulunmaktadır⁸⁷.

3.3.3.Yeni Sosyal Güvenlik

Sosyal Güvenlik Kurumu, genel sağlık sigortası ile sosyal sigortalar kapsamında bireyleri güvence altında tutacak, sosyal sigortacılık koşullarına dayalı, adil, etkin, mali açıdan sürdürülebilir ve kolay erişilebilir, çağdaş standartlarda bir sosyal güvenlik sisteminin oluşturulması gayesiyle meydana getirilmiştir. Kurumun en önemli görevleri şöyle açıklanabilir: Ulusal kalkınma politika ve stratejileri ile senelik uygulama programlarını göz önünde bulundurarak, sosyal güvenlik politikalarını uygulamak, bu politikaların geliştirilmesi

⁸⁷ Mahfi Eğilmez, **Kişisel Gelir Dağılımı Analizi**, <http://t24.com.tr/haber/turkiyede-gelir-dagiliminda-son-durum-ne,361085>

konusunda faaliyetlerde bulunmak, hizmet verdiği gerçek ve tüzel şahısları hak ve yükümlülükleri hakkında bilgilendirmek, yükümlülüklerinin yerine getirilmesini ve haklarının kullanılmasını kolay hale getirmek. Sosyal güvenlikle ilgili alanlarda uluslararası gelişmeleri takip etmek, uluslararası kuruluşlar ve Avrupa Birliği ile işbirliği yapmak, yabancı devletlerle gerçekleştirilecek sosyal güvenlik sözleşmelerine ilişkin gerekli faaliyetleri yürütmek, usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşmaları uygulamaktır⁸⁸.

Türkiye’de 2012 yılı itibariyle toplam 18.257.027 aktif sigortalı bulunmaktadır. Bunun yanında pasif sigortalı olarak bulunan kişi sayısı 9.439.661’dir. Aktif/Pasif oranının 1,93 olduğu görülmektedir.

3.3.4.Eğitim ve Sağlık

2002-2012 yılları arasında eğitim üzerine yaşanan gelişmeler şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar;

-Okul öncesi eğitim oranı arttırılmıştır, çocukların ilkokula başlama oranında artış gözlenmiştir, Öğrenci bursları arttırılmış %69’luk bir artışla çocukların okula daha rahat gitmesi sağlanmış, 2003-2004 yıllarından itibaren ders kitapları ücretsiz olarak dağıtılmaya başlatılmış, 181.000 yeni derslik yapılmıştır. Bunun yanında Üniversitelerin bütçesi arttırılmış, Zorunlu eğitim 12 yıla çıkarılmış, Üniversite sayısı 168’e çıkarılmış, Üniversite öğrenci harçları kaldırılmıştır⁸⁹.

Bir diğer taraftan ise eğitim- öğretim sisteminin çok fazla değiştirilmesi, Müfredatın özensiz uzmanlarca hazırlanması, Öğrenci ölçme değerlendirme sınavlarının sürekli değiştirilmesi ve buna bağlı olarak özel dersanelerin neredeyse zorunlu hale gelmesi yönüyle dönemin eğitim politikası bir kısım tarafından çok sert eleştirilmektedir.⁹⁰

⁸⁸ T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu, **2010-2014 Stratejik Planı**, Ankara, Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2010, s.20.

⁸⁹ Sait Gürsoy (2012). Ak Parti’nin 10 Yıllık eğitim İcraatı, http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://www.sabah.com.tr/yazarlar/gursoy/2012/11/07/ak-partinin-10-yillik-egitim-icraati&gws_rd=cr&ei=17c6WeKlGeX36ASHvJ8I (01.06.2017).

⁹⁰ KESKten haberler. Eğitimde AKP’nin on yılı, <http://www.kesk.org.tr/2012/11/06/egitimde-akpnin-yili/>

2002-2012 Dönemi'nde uygulanan sağlık hizmetlerinden memnuniyet artış sağlamıştır.

2003 yılında Türkiye'de satın alma gücü paritesi cinsinden kişi başı 472 ABD doları harcama yapılmaktayken sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı %39,5 olarak belirlenmiştir. 2013 yılına gelindiğinde bu tutar 1.010 dolara çıkarılmış ve memnuniyet oranı %74,7'ye yükselmiştir.

2003 yılında Avrupa Birliği'nde sağlık hizmetlerinden memnuniyet %62 iken Türkiye'de bu oran %39,5'di. 2013 yılında sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı Türkiye'de %74,7'ye çıkmış Avrupa Birliği'nde ise %63'te kalmıştır.

Sağlık harcaması Türkiye'ye benzeyen Bulgaristan'da (1.080 SGP dolar) sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı Türkiye'nin 1/3'ü (%28) iken sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı Türkiye'ye yakın olan Çek cumhuriyetinin (%70) sağlık harcaması (2.077 SGP dolar) Türkiye'nin 2 katının üzerindedir⁹¹.

3.4.Sanayi Üretimi

Küreselleşme sonucunda uluslar arası ticaretin önünde engeller kaldırılmaya başlamıştır. Bunun kaldırılmasının nedenleri arasında teknolojik gelişmelerin önem kazanması, gelişmekte olan ülkelerin dış ticareti etkileyerek ülkelerine gelir kazandırmaları görülmektedir. Küreselleşme ile birlikte ülkeler üretimlerini arttırmış teknolojilerini geliştirerek katma değeri yüksek ürünleri ihracat yapmaya başlamışlardır. Bu sayede de dış ticarete rekabet avantajına sahip olan ülkeler kısmına girmektedirler⁹². Türkiye sanayisi girdilerinin ve teknolojisinin büyük bir kısmını dışarıdan almaktadır. Bu da teknoloji anlamında ülkemizi dışarıya bağımlı bir hale getirmektedir. Bu durum Türkiye'nin uzun vadede sanayi üretimindeki varlığını olumsuz şekilde etkilemektedir⁹³

⁹¹ Mehmet Atasever, **Türkiye Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı ve Sağlık Harcamalarının Analizi (2002-2013 Dönemi)**, 2014, s.229-230.

⁹² Selim İnancılı ve Ali Konak, **“Türkiye’de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Otomotiv Sektörü”** http://iibfdergi.ogu.edu.tr/makaleler/11302729_6_6-2_Makale_0.pdf, 01.06.2017, s.345.

⁹³ Yakup Kepenek, **“Sanayileşme Politikaları ve Türkiye’nin Sanayileşmesi”** <http://arsiv.mmo.org.tr/pdf/10653.pdf>, 01.06.2017, 1999, s.362.

Tablodan inceleneceği üzere Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi ülkelerle kıyaslandığında teknoloji yoğun sektörler içerisindeki ihracat payı oldukça düşük olarak görülmektedir. Türkiye'de son yıllarda orta üstü teknoloji ürünlerin ihracatlarında bir yükselme görülmüştür fakat, bu ileri teknoloji ürünlerin katma değerinde bize bir artış sağlamamaktadır. Bu durumun giderilmesi için çalışmalar yapılması, ithal girdi bağımlılığının azaltılması gerekmektedir⁹⁴.

3.4.1.Sanayi Üretiminde İstihdam

Sanayileşme sürecinde köyden kente yoğun bir göçün yaşandığı görülmektedir. Bu şekilde tarım dışı iş gücünde bir azalma görülmektedir. Bunun sonucu olarak da 2001 yılı gibi krizin olduğu dönemde ekonomide ve istihdamda oluşan baskılar gösterilebilmektedir. 2001 krizi sonucunda bir çok banka iflas etmiş ve bir çok beyaz yaka personel işsiz kalmıştır⁹⁵. bu dönem içerisinde istihdam artışı ile nüfus artışı karşılaştırıldığında istihdam artışının çok düşük düzeyde kaldığı görülmektedir⁹⁶. GSYİH'daki artışla istihdam arasındaki artış aynı oranda gerçekleşmemiştir. 2001 yılında yükselen işsizlik ve 2001-2005 yılları arasındaki işsizlik aynı oranlarda görülmüştür. 2001 yılından sonra 2002 ve 2003 yılları arasında da istihdamda düşme görülmüştür. 2004 yılından itibaren ise istihdamda yükselme başlamıştır. Buradaki en önemli nokta olarak istihdamdaki yapı değişimi görülmektedir. Türkiye'de nüfus artış hızı istihdam hızından daha önce gelmekte ve eğitilmiş gençler iş bulmakta zorlanmaktadır⁹⁷.

Tablo 13: Yıllara Göre İstihdamın Sektörel Dağılımı

Yıllar	Tarımda istihdam edilen (bin)	Sanayide istihdam edilen (bin)	Hizmetlerde istihdam edilen (bin)	Toplam istihdam (bin)
2001	8089	3774	8551	21524
2002	7458	3954	8984	21534
2003	7165	3846	9171	21147
2004	5713	3919	9033	19632
2005	5154	4178	9628	20067

⁹⁴ TCSSB (Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Strateji Belgesi), “2011- 2014 AB Üyeliğine Doğru” http://www.sanayi.gov.tr/Files/Documents/sanayi_stratejisi_belgesi_2011_2014.pdf, 01.06.2017,2010, s.42.

⁹⁵ TÜSİAD, Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik, 2004, s.30.

⁹⁶ Ercan Taymaz, Büyüme, İstihdam, Vasıflar ve Kadın İşgücü, Ankara: DPT, 2010, s.2.

⁹⁷ Hakan Ercan, Türkiye’de Gençlerin İstihdamı, Uluslar arası Çalışma Ofisi, Ankara, 2007, s.5.

2006	4907	4269	10051	20423
2007	4867	4314	10327	20738
2008	5016	4441	10495	21194
2009	5254	4130	10644	21277
2010	5683	4496	10986	22594
2011	6143	4704	11586	24110

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2002 yılından sonra tarım istihdamında azalmalar görülmüştür.

2002 yılında tarımda istihdam edilen kişi sayısı: 7.458.000 kişi

2011 yılında tarımda istihdam edilen kişi sayısı: 6.143.000 kişi

Sanayi istihdamında ise çok ciddi artış ya da düşüşler görülmemektedir.

2006 yılında sanayi sektöründe istihdam edilen kişi sayısı: 4.269.000 kişi,

2011 yılında sanayi sektöründe istihdam edilen kişi sayısı: 4.704.000 kişi⁹⁸.

3.4.2.Sanayi Üretiminde AR-GE Harcamaları

Türkiye 2012 yılı itibariyle Gayri Safi Yurt İçi Hasıla büyüklüğü açısından dünyanın 16. büyük ekonomisi olarak görülmektedir. İhracat olarak değerlendirildiğinde ise Türkiye dünya sıralamasında 32. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin dünya ekonomisi içerisindeki payı %1,1 iken dünya ihracat hacmi içerisindeki payı ise %0,8 olarak görülmektedir. Türkiye'nin ihracatının ancak %2'si yüksek teknoloji ürünlerden oluşmaktadır. 2000-2009 yılları arasında Türkiye'deki araştırmacı sayısında %179 bir artış gözlenmiş ve araştırmacı sayısı 64.000'e çıkmıştır.

⁹⁸ MÜSİAD, **Küresel Kriz ve İstihdam**, 2012, s.69.

Türkiye’de uluslar arası alanda bilim ve mühendislik alanında yapılan yayınlar incelendiğinde 1995 yılında 1700 adet olan yayın sayısının 9000 adete çıktığı görülmektedir. Türkiye akademik araştırma alanında dünyadaki payı %1,1 iken dünya genelinde 19. sırada yer almaktadır.

AB üyesi ülkeler arasında yapılan Ar-Ge yatırımları bakımından 1500 en iyi şirket sıralamasında Türkiye’den beş şirket bulunmaktadır. Bu şirketler şu şekilde sıralanmaktadır;

- Koç (485. sırada)
- Teknosa (594. sırada)
- Vestel Elektronik (1042. sırada)
- Ford Otomotiv (1283. sırada)
- Rodi Giyim ve Sanayi (1355. sırada)

Sadece Almanya’ya ait 255 farklı şirketin listede bulunuyor olması araştırma geliştirme faaliyetleri açısından yetersizliğimizi göstermektedir.

3.4.3.Devlet Teşvikleri

Yapılmış olan AR-GE Faaliyetleri araştırmalarına göre 2011 yılında Türkiye’de Gayri Safi Yurt İçi AR-GE harcamasının 11.154 milyon TL olarak gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye’deki yurt içi AR-GE harcamaları şu kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunlar;

- %45,5 Yüksek öğretim,
- %43,2 Ticari kesim,
- %11,3 kamu kesimi.

Bu dönem içerisinde toplam 92.801 kişi AR-GE personeli olarak çalışmaktadır. 2009 yılında Türkiye’de kapsamlı bir teşvik paketi açıklanmıştır. Bu açıklanan teşvik paketi ile KOSGEB, İŞKUR, TÜBİTAK işletmelere destek vererek AR-GE çalışmalarının yoğunlaşmasını sağlamakta hem de ileri teknoloji ürünlerinin üretilmesi için çalışmalar yapılmaktadır.

3.5.Uluslar Arası Kuruluşlar

Bu bölümde uluslar arası kuruluşlar doğrudan yabancı sermaye girişi, kırılگانlık eleştirileri ve kredi derecelendirme kuruluşları ile ilişkiler başlıkları altında incelenmektedir.

3.5.1.Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi, Kırılganlık Eleştirileri

2002 yılı doğrudan yatırımlar açısından da bir milat olmuştur. Her alanda yenilikçi ve uluslararası işbirliği ile piyasa dinamiklerini gözetken ekonomi politikası çerçevesinde doğrudan yatırımlarda da Türkiye'nin potansiyelini hayata geçirecek düzenlemelere imza atılmıştır. Bu çerçevede 1975-2002 yılları arasında ülkemize yapılan doğrudan yatırımların toplamı 15,1 milyar dolar seviyesinde iken 2003-2015 yılları arasında Türkiye'nin yakaladığı siyasi ve makroekonomik istikrar sayesinde toplam doğrudan yatırım girişi yaklaşık 11 kat artarak 165,5 milyar dolara ulaşmıştır. Söz konusu performans, piyasa dostu reformlar, uluslararası işbirliğine açık duruşumuz, altyapı olanaklarında gösterilen gelişim ve iç pazarımızdaki istikrarlı büyüme görünümü gibi pek çok faktörün bileşkesi olarak görülebilmektedir.

Doğrudan yatırımların sektörel dağılımına bakıldığında ise 2002-2015 döneminde doğrudan yatırımların %36'sının finans, %24'ünün imalat, %12'sinin enerji, %9'unun bilişim sektöründe gerçekleştiği ve diğer sektörlerin ise % 19 pay aldığı görülmektedir. Ekonomik yapının en önemli arterlerinden olan imalat ve finans sektörlerine gelen doğrudan yatırımların söz konusu payları, ekonomimize duyulan güvenin çok önemli bir göstergesi niteliğindedir. Ana sektör ağırlıkları açısından dünya ve gelişen ülkelerdeki eğilimlere paralel, çeşitli yapıda, bağımlılığı düşük söz konusu doğrudan yatırım gerçekleştirmeleri, ülkemizin küresel trendleri yakalayan, sürdürülebilir bir doğrudan yatırım performansına sahip olduğuna işaret etmektedir. İmalat sanayiinde gerçekleştirilen doğrudan yatırım payının dönemler arası karşılaştırması incelendiğinde ise son 5 yıl içerisinde söz konusu payın yükseldiği görülmektedir. İmalat sanayiinde gerçekleştirilen doğrudan yatırım payının 2002-2010 yılları arasında ortalama %19 iken bu payın 2011-2015 döneminde %30'a çıktığı görülmektedir. Bu durum uluslararası yatırımcıların ülkemizde son yıllarda imalat sanayine artan ilgisini göstermektedir.

Son 13 yıllık dönem içerisinde AK Parti döneminde yürütülen istikrarlı ve öngörülebilir politikalar sayesinde ekonomide güven ortamı oluşturulmuş ve bu kapsamda uluslararası doğrudan yatırım girişleri kayda değer bir biçimde yükselmiştir. Türkiye 2003 yılından bu yana gerçekleştirdiği doğrudan yatırım hamlesini istikrarlı bir şekilde sürdürmektedir. Türkiye'de hâlihazırda faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirket sayısının

her yıl artan bir tablo çizmesi ve 2015 sonu itibariyle Türkiye’de faaliyet gösteren uluslararası sermayeli şirket sayısının 47.590’a ulaşmış olması, bu durumun bir başka göstergesi niteliğindedir.

Bunlara ilaveten, küresel ölçekte zayıf makroekonomik büyüme görünümü, politika belirsizlikleri ve gelişen ülkelerde yavaşlama gibi aşağı yönlü risk unsurları nedeniyle, daha yüksek artışlar arzu edilse de, bölgesinin en önemli yatırım üslerinden olan Türkiye, geçtiğimiz 2 yılda da istikrarlı görünümü ve güvenilir politika çerçevesi ile bölgesinde en fazla doğrudan yatırım yapılan ülke konumunu sürdürmüştür.

3.5.2.Kredi Derecelendirme Kuruluşları İle İlişkiler

Adalet ve Kalkınma Partisi Kasım 2002’de iktidara geldiğinde Türkiye büyük krizlerden biri ile uğraşmaktaydı. Adalet ve Kalkınma partisi bu dönemde IMF ile olan anlaşmayı devam ettirerek katı bir bütçe disiplini uygulamıştır.

Ak Parti’nin devraldığı Türkiye’nin özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar;

- Para birimi %100 değer kaybetmiş,
- Enflasyon kronik bir sorun haline gelmiş,
- Bankaların yarısı iflas etmişti.

Uygulanmış olan program ile enflasyon %70’den %10’lara gerilemiştir. Reel faizlerde %10’un altında düşerek Türkiye’de tüketim ve yatırımlar hızlanmış ekonomide de büyüme gerçekleşmiştir.

Tablo 14: Yıllara Göre İthalat, İhracat Ve Yabancı Yatırımlar

Yıllar	İhracat (milyar dolar)	İthalat (milyar dolar)	Yurtiçine Doğrudan yatırım (milyar dolar)
2003	52.394	47.109	1.082
2004	68.535	65.883	1.702
2005	78.365	91.271	2.785
2006	93.612	111.445	10.031
2007	115.365	134.672	20.185
2008	140.801	162.201	22.047
2009	109.648	193.823	19.851
2010	120.899	134.494	8.585
2011	143.432	177.317	9.086
2012	163.271	232.713	16.136
2013	163.418	228.810	13.283
2014	170.878	243.631	12.357

Kaynak (TÜİK)

Küresel kriz ortamında Türkiye farklı pazarlara yönelerek ihracatta büyük artışlar göstermiştir. Bunun sonucunda da Türkiye'nin Ortadoğu ve Afrika ile ilişkilerinde gelişmeler yaşanmış 2002 yılında 36 milyar dolar olan ihracat miktarı 2014 yılında 168,9 milyar dolara yükselmiştir.

SONUÇ

Türkiye ekonomisi 2002-2011 döneminde başarılı bir ekonomik büyüme performansı göstermiş ve son on yılda %5-6 büyüme oranı gerçekleştirmiştir. %5-6 büyüme oranı ile OECD üyesi ülkeler arasında en hızlı ekonomisi büyüyen ülke konumuna gelmiştir. 2009 yılının son çeyreğinden itibaren de ekonomik büyümeyi aralıksız olarak sürdürmektedir.

2002-2011 yılları arasında ekonomik büyümede gerçekleşmiş olan bu performans ile Türkiye’de kişi başına düşen milli gelirden üç kat artış olduğu belirlenmiştir. 2002 yılında kişi başına gayri safi yurt içi hasıla 3.492 dolar iken 2011 yılında bu rakam 10.469 dolar seviyesine çıkmıştır. Büyümede en fazla payı alan inşaat ve finans sektörlerinin yanında katma değeri yüksek sektörlerin de büyümedeki payını arttıracak makroekonomik programlar düzenlenmelidir. Büyümeden tüm kesimlerin pay alabilmesi için gelir dağılımı adaletsizliğini giderici önlemlerin alınması gerekmektedir.

Türkiye kişi başına düşen gelirden büyük bir artış ivmesi kazanmıştır. Bu değerin daha da yükselmesi için özellikle inovasyon ve AR-GE çalışmalarını arttırması, buna bağlı olarak üretimin artmasını sağlayarak ihracatın yükselmesi için çalışması gerekmektedir. Türkiye’nin hem yurt içinde hem de yurt dışında yüksek gelirli ülke grubuna girmesi için çalışmalar yapılarak kalkınma programlarının oluşturulması gerekmektedir.

Türkiye’de istikrarlı bir büyümenin gerçekleşebilmesi için özellikle eğitim, bilim ve teknoloji alanında bir çok çalışma yapılması gerekmektedir. Yapılan bu çalışmalar sonucunda Türkiye’nin eğitim ve teknoloji seviyesinde yükselme gözlenecektir. Türkiye’de genç nüfus olanaklarından faydalanılarak bu gençlerin iyi bir şekilde eğitilmesi sağlanmalıdır. Bu anlamda önemli adımlar atan Kore ve Tayvan gibi ülkeler incelenerek bu ülkelerinin ekonomik büyüme gerçekleştiren yaptıkları incelenmelidir. AR-GE’ye yönelik çalışmalar ülkemizde teşvik edilerek yoğun şekilde gençler ve firmalar bunun üzerine yönlendirilmelidir. Türkiye’nin yüksek teknolojili ürünler üretmesi için öğrenciler, kurumlar, işletmeler bilinçlendirilmelidir.

Türkiye'nin sahip bulunduğu iş gücünü avantaja dönüştürmesi bunun için birçok çalışma yapması gerekmektedir. Türkiye'de yeni yatırımlar yapılması için işletmeler özendirilmeli ve bu şekilde yeni istihdam olanakları sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, F. Türkiye Ekonomisine Genel Bakış (2001-2013). Çsgb Çalışma Dünyası Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Ekim-Aralık, S.18.
- Adıyaman, A. T. “Türk Lirasından Sıfır Atılması Operasyonu Ve Olası Ekonomik Sonuçları”, Sayıştay Dergisi 52, 2004, S.102-120.
- Akalin, U. STürkiye’de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası, Set Yayınları, İstanbul, 2002, S.59.
- Akalin, U. S. ‘Üç Dönem Üç Ekonomi’, Set Yayınları, İstanbul, 2004, S.106-107.
- Akparti. “Ak Parti Seçim Beyannamesi”, <http://www.akparti.org.tr/site/dosya/59647>, 2007 s.60.
- Akparti.“Ak Parti Seçim Beyannamesi”, <http://www.akparti.org.tr/site/dosya/59647>, 2011
- Akparti.“Ak Parti 2023 Siyasi Vizyonu”, <http://www.Akparti.Org.Tr/Site/Akparti/2023-Siyasi-Vizyon> 2012
- Aktan, C. C. Turgut Özal: Liberal Reformist Mi, Yoksa Liberal Deformist Miydi?, Yeni Türkiye Dergisi, Yıl:5, Sayı:25, 1999, S.459-462.
- Akçoraoğlu, A. Yurdakul, F. (Siyasal Ekonomi Açısından Büyüme, Enflasyon Ve Bütçe Açıkları: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, A.Ü.S.B.F. Dergisi, 59/1, 2004 S.1-25.
- Al, İ. ‘Parasal Reformlar Kapsamında Türkiye’deki Paradan Sıfır Atılması Operasyonu Üzerine Bir Araştırma’, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2007, S.55-56.
- Alagöz, M. “Paradan Sıfır Atmanın Gerekçeleri, Sonuçları Ve Türk Lirasına İade-i İtibar”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, Konya, 2005, S.39-56.
- Altın, S. ‘Türkiye Ekonomisinin Gelişimi Açısından Dış Kaynakların Değerlendirilmesi,’ Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2003, S.25.
- Atay, T. ‘Yaşasın Meşhriyet Çağı. Popüler Kültürden Kitle Kültürüne Türkiye İzlenimleri’ , Epsilon Yayınları, İstanbul, 2004, S.11.

- Babacan, A. Genel Tarım Politikaların Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi, DPT Yayınları, Aralık, [Http://Ekutup.Dpt.Gov.Tr/Tarim](http://Ekutup.Dpt.Gov.Tr/Tarim), 1999, S.2.
- Bağımsız Sosyal ‘Türkiye’de Ve Dünyada Bunalım, 2008 – 2009’, Yordam Kitap, İstanbul, 2011 S.118-119.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler, Ücretli Emek Ve Sermaye, Derinleşen Küresel Kriz Ve Türkiye’ye Yansımaları, Yordam Kitap, İstanbul, 2011, S.236.
- Bddk (2001). Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı, 15 Mayıs 2001, S.2.
- Benli, A., Sönmezler, G. ‘Türk Bankacılık Sistemi Ve Kriz, İktisat İşletme Ve Finans Dergisi, 2002, S.85.
- Cizre, Ü. , Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ-Ordu-Islamcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, S.62.
- Çankaya, F., Öz, M. ‘Türkiye’de Kamu Bankalarının Özelleştirilmesi, Kamu Ve Özel Sermayeli Ticaret Bankalarında Etkinlik Ve Verimlilik Analizi’ , Tbb Yayın No, İstanbul: 2001, S.16.
- Demir, E. E. ‘1980 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Ekonomi Politikalarının Kent Emekçi Ailelerinin Geçim Stratejileri Üzerine Etkisi. Dünya’da Ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler.’ Cilt: I. 1994, S. 357.
- Dpt . ‘Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)’, Ankara, 1996, S.5.
- Dpt ‘Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)’ . Dpt Yay. No:1664, Ankara, 1979, S.226-228.
- Dpt, ‘Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler (1950-2006)’, Kamu Finansmanı, (Çevrimiçi) [Http://Www.Dpt.Gov.Tr/Portaldesign/Portalcontrols/Webicerikgosterim.aspx?Enc=83d5a6ff03c7b4fcc41eb0226750a883](http://Www.Dpt.Gov.Tr/Portaldesign/Portalcontrols/Webicerikgosterim.aspx?Enc=83d5a6ff03c7b4fcc41eb0226750a883), 01.04.2017.
- Durmuş, M., Kapitalizmin Krizi, Küresel Krizin Eleştirel Bir Çözümlemesi, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, S.169.
- Eğilmez, M. . Kişisel Gelir Dağılımı Analizi, [Http://T24.Com.Tr/Haber/Turkiyede-Gelir-Dagiliminda-Son-Durum-Ne,361085](http://T24.Com.Tr/Haber/Turkiyede-Gelir-Dagiliminda-Son-Durum-Ne,361085) 2016

- Ejder, H. L. ‘Türkiye’de Mali Disiplinin Sağlanması Açısından Kamu Harcamaları Stratejisi: 1980 – 2002 Dönemi Analizi,’ Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006 S.143-144.
- Ekonomistler Platformu, ‘Krizden-Yarına Bankacılık Sistemi/Ekonomistler Platformu Önerileri’, www.ekonomistler.com, 2007, s.3.
- Ercan, H. ‘Türkiye’de Gençlerin İstihdamı’, Uluslar Arası Çalışma Ofisi, Ankara, 2007, S.5.
- Erçel, G. ‘2000 Yılı Enflasyon Düşürme Programı: Kur Ve Para Politikası Uygulaması’, Tcmb, 1999, S.1.
- Erzan, R., Akçay, C., Yolalan, R. ‘ Kuşbakışı Türk Bankacılık Sektörü’, Active Bankacılık Ve Finans Dergisi, Mart-Nisan, 2001, S.19.
- Gökdemir, Ö. ‘Körfez Savaş Sonrası Türkiye-Irak Ekonomik İlişkileri’, www.sonbaski.com, 2007, S.2.
- Gürsoy, S. ‘Ak Parti’nin 10 Yıllık Eğitim İcraatı’, [Http://Webcache.Googleusercontent.Com/Search?Q=Cache:Http://Www.Sabah.Com.Tr/Yazarlar/Gursoy/2012/11/07/Ak-Partinin-10-Yillik-Egitim-Icraati&Gws_Rd=Cr&Ei=17c6weklgex36ashvj8i\(01.06.2017\)](http://Webcache.Googleusercontent.Com/Search?Q=Cache:Http://Www.Sabah.Com.Tr/Yazarlar/Gursoy/2012/11/07/Ak-Partinin-10-Yillik-Egitim-Icraati&Gws_Rd=Cr&Ei=17c6weklgex36ashvj8i(01.06.2017)).
- Güzelsari, S ‘Küresel Kapitalizm Ve Devletin Dönüşümü’, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul: Ezgi Matbaacılık, 2008, S.97.
- Kapar, R. “Aktif İşgücü Piyasası Politikaları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 55, Sayı 1, 2005 S. 341-371.
- Kara, A. H., Orak, M. ‘Enflasyon Hedeflemesi’, Merkez Bankası Araştırma Ve Para Politikası Genel Müdürlüğü, Ekim, 2008 S.12-13.
- Karagöl, E. T. Ve Ortakaya, Ü. İ. ‘ Geçmişten Günümüze Kamu Maliyesi’, Seta, 2014, Sayı:79, S.17-18.
- Lordoğlu, K., Özkaplan, N. ‘ Çalışma İktisadı’, Der Yayınları, İstanbul, S.25-27.
- Müsiad ‘ Küresel Kriz Ve İstihdam’, 2012 S.69.
- Oktay, A. ‘ Türkiye’de Popüler Kültür’. Everest Yayınları. İstanbul. 2002
- Oskay, Ü. ‘Kitapsız Toplumun Televizyonu. Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım’. Yky. İstanbul.1998

- Oskay, Ü. ‘Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri’, Der Yayınları. İstanbul, 1999
- Özkaya, T. ‘Türkiye Tarım Ekonomisinin 1980-2002 Dönemindeki Gelişimi’, <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/ktts02/08.pdf>, 2007, s.1-21.
- Sönmez, S. ‘Dünya Ekonomisinde Dönüşüm’, Imge Kitabevi, Ankara, 1998 S.485.
- Sönmez, S. “ Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları Ve Etkileri”, Küreselleşme, Kriz Ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm. (Derleyenler: Mütevellioğlu, N. Sönmez, S.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2009 S.25.
- Şahin, H. ‘Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi Bugünkü Durumu, Bursa’ Ezgi Kitabevi, 2006, S.235.
- Şahinöz, A. ‘ Türkiye Ekonomisi’, Imaj Yayınevi, Ankara, 2001 S.29.
- Tanör, B. ‘Türkiye Ekonomisi Bugünkü Türkiye 1980-1995’, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, S.166.
- Tatlidil, E., Xanthacou, Y.“Türk İşgücünün Yapısı Ve Avrupa Birliği İstihdam Politikaları”, Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt 2, Sayı2, 2002, S.8.
- Taymaz, E. ‘Büyüme, İstihdam, Vasıflar Ve Kadın İşgücü’, Dpt, Ankara, 2010 S.2.
- Tarım Ve Köy İşleri Bakanlığı ‘İi. Tarım Şurası Tarımsal Yapıda Değişme Ve Gelişmeler, İi. Komisyon Raporu’, Tarimsurasi.Tarim.Gov.Tr/Pdfler/Ii.Komisyon.Pdf, 2007 S.5.
- T.C. Maliye Bakanlığı ‘Yıllık Ekonomik Rapor’ 2010, S.4
- T.C. Maliye Bakanlığı ‘ 2010 Yılı Bütçe Gerekçesi’, Ekim 2009, Ankara, S. 70.
- Tc. Maliye Bakanlığı,’Aylık Bütçe Gerçekleşme Raporu’, Haziran 2012, S. 2.
- T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu ‘2010-2014 Stratejik Planı’, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2010 S.20.
- T.C.S.S.B (Türkiye Cumhuriyeti Sanayi Ve Strateji Belgesi) “2011- 2014 Ab Üyeliğine Doğru”
[Http://Www.Sanayi.Gov.Tr/Files/Documents/Sanayi_Stratejisi_Belgesi_2011_2014.Pdf](http://Www.Sanayi.Gov.Tr/Files/Documents/Sanayi_Stratejisi_Belgesi_2011_2014.Pdf)
, 01.06.2017, 2010, S.42.
- Tokgöz, E. ‘Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi’, Imaj Yayınevi, Ankara, 2001, S.280.

- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yıllık Rapor, ‘Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler Ve Para Politikası’, Ankara, 1996
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (T.C.M.B), ‘Merkez Bankalarında Rezerv Ve Risk Yönetimi-T.C.M.B Rezerv Ve Risk Yönetimi’, 2011, S.65-68.
- Tobb , ‘Ekonomik Rapor’, 1993, S.89.
- Toussaind, E. ‘Ya Paranı Ya Canını: Dünya Bankası Ve Imf’nin Üçüncü Dünya Politikaları, Maral Berberyan (Çev.)’, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1999, S.174.
- TÜİK <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=9>, 2005
- Türk Sanayicileri Ve İşadamları Derneği (Tüsiad) ‘1996 Yılına Girerken Dünya Ve Türkiye Ekonomisi Raporu2, İstanbul, Ocak 1996, S.25-28.
- Tüsiad, ‘Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı Ve İşsizlik’, 2004, S.30.
- Uludağ, İ. Ve Serin, V. ‘Dış Şoklara Karşı Dünyada Ve Türkiye’de Geliştirilen İstikrar Politikaları’, İto Yayını, İstanbul, 1987, S.94.
- Uygur, E. ‘Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım Ve 2001 Şubat Krizleri’, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, No:1, 2001, S.1-41.
- Voyvoda, E., Yeldan, E. ‘Türkiye Ekonomisi İçin Kriz Sonrası Alternatif Uyum Stratejileri’, 2002, S.2.
- Went, R. ‘Küreselleşme: Neoliberal İddialar, Radikal Yanıtlar, Emrah Dinç (Çev.)’, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2001, S.58.
- Yazgaç, S. K. ‘Avrupa Birliği’, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, S.72.
- Yeldan, E. ‘Küresel Kriz Türkiye’yi Nasıl Etkileyecek?’, Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ekim 2008, S.12.
- Yiğit, N. ‘Enflasyon Hedeflemesi’, Ankara Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Dalı, Ankara, 2006, S.35.
- Yükseler, Z. ‘Tarımsal Destekleme Politikaları Ve Doğrudan Gelir Desteği Sisteminin Değerlendirilmesi’, Dpt Yayınları, Ağustos, <http://Ekutup.Dpt.Gov.Tr/Tarim/>, 1999, S.1.
- I.Özal Hükümeti; 13.12.1983-21.12.1987

58. Hükümet Programı, TBMM, 01.04.2017

58. Hükümet AEP, NTV, 01.04.2017

59. Hükümet Programı, TBMM, 01.04.2017

60. Hükümet Programı, TBMM, 01.04.2017

<http://www.uiportal.net/2012-ab-ilerleme-raporu-degerlendirmesi.html>, Erişim Tarihi:
01.04.2017

Bakan Çağlayan: IMF'ye 5 Milyar Dolar Borç Verdik, [http://ekonomimilliyet.com.tr/bakan -
caglayan-imf'ye
-5-milyar-dolar-borc-
verdik/ekonomi/ekonomidetay/05.07.2012/default.htm](http://ekonomimilliyet.com.tr/bakan-caglayan-imf-ye-5-milyar-dolar-borc-verdik/ekonomi/ekonomidetay/05.07.2012/default.htm)

<http://www.mahfiegilmez.com/2013/04/gercekte-ne-kadar-buyuduk.html>, Erişim Tarihi:
01.06.2017